

Miként jutott
1543-ban Esztergom
árulással török kézbe.

Írta :

NÉMETHY LAJOS.

ESZTERGOM, 1898.

NYOMATOTT LAISZKY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

211

Esztergom-vízivárosnak a Kis-Duna felé volt kapuja
és annak környezete 1543-ban.

A »Gründliche- und wahrhaftige Anzeigung« című,
1543. évbéli röpirat címképe.

Miként jutott
1543-ban Esztergom
árulással török kézbe.

Irta :

NÉMETHY LAJOS.

ESZTERGOM, 1898
NYOMATOTT LAISZKY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
(598)

Hazai és külföldi történetírók egyaránt tisztában vannak azzal, hogy Esztergomot 1543-ban az őrségnek hűtensége árulás juttatta török kézbe. Azonban, hogy miként történt az, arról, behatóbb tudósítást még eddig közzétéve nem olvastam; azért évkönyvünkben arról tüzetesebben szólni, gondolom, annál is érdekesebb lesz, mert azt egy teljes hitellel bíró tanuvallomás jegyzőkönyv alapján tehetem, a mely a pozsonyi káptalan aktái között még most is őriztetik.

Ezen tanuvallatást Ferdinand király parancsára 1543. szept. hó 9. rendelte el Várdai Pál esztergomi érsek mint királyi helytartó; és a pozsonyi káptalan a vasárnap kiadott rendeletet már reá következő szerdán, szept. hó 12-én végre is hajtotta.

Vallomás-tételre felszólította a káptalan ama esztergomi kanonokokat, a kik Esztergomnak 1543. július 24-től aug. 10-ig tartott ostroma alatt és a történt árulás végrehajtásánál jelen voltak és mint szem és fültanuk a dolog lefolyásáról magoknak teljes tudatot szerezhettek.

E tanuk voltak:

CSÉS BALÁS, ő magát a birtokában volt, 1511. évbeli zágrábi misekönyvben, CHESIUS-nak írja és hozzáteszi nevéhez, hogy esztergom-előfoki sz.-tamási prépost, locsmándi főesperes, esztergomi és győri kanonok volt. Könyvében a bejegyzést 1543. jan. 8-ikán az esztergomi királyi várban eszközölte. ¹⁾

ALVINCZI JÁNOS 1538. óta esztergomi kanonok.

KÖRMENDI MIHÁLY ipolynyéki hivatalnok, 1536. óta kanonok és komáromi főesperes.

Erre a vallomás-felvételre valamely emlékirat adott okot,

¹⁾ Magy. Sion 1869. 196.

melyet Salmári Adrián, Körmendi és Alvinczi János Esztergomban a vár átadása után szerkesztettek és írtak alá. Ezen emlékiratot azután Pozsonyban átnézték, módosították és Várdai Pál érseknek átadták. Aki pedig azt, a vallatásnál való használatra a pozsonyi káptalanhoz áttette.

Az emlékirat önmaga is igen érdekes, azért azt egész terjedelmében közlöm:

„Emlékirat. A német katonák, névleg a várnak kapitánya, a ki utólagosan ide küldetett, magokat hűségesen viselték, készen voltak a vár védelméért harcolni halálig és készek voltak mindnyájan az elsőtől az utolsóig meghalni.

As olasz kapitányok ellenben és az olasz katonák, az ellenségnek első rohama után magok közt elégedettlenkedni kezdtek és nyíltan hangoztatták: „Az ellenség ereje nagy, ők pedig arra nem képesek, hogy az ellenségnek ily hatalma ellen a várat sokáig oltalmazsák és védjék, hanem azt át kell adni, nehogy abban marhaként levágassanak.“ A vélemény azt tartja, hogy az ilyen beszédek a nevezett kapitányok alattomban terjesztettek. Midőn e kapitányok a katonáknak ilyenmű beszédét halották, nemcsak hogy az ilyeneket terjesztőket meg nem büntették, mint azt megérdemelték volna, hanem ők ép senkit sem buzdítottak reá, hogy a vár oltalmazásában állhatatosan kitartson. De mi több, az átadásba azonnal beleegyeztek. Történt legyen ez akár szándékosan, már előbb megfontolt terv szerint, vagy pedig az ellenségtől való félelemből megrémülve és elcsüggedve.

Midőn a német katonák és ezek kapitányai megtudták Lascan és a többieknek szándokát, kérték őket, ne sülyedjenek ily borzasztó vétség elkövetésébe. Ne adják át ezt az igen jól megerősített várat a keresztény név ellensége hatalmába, hanem harcoljanak egész a halálig! Ha ama helyet, a melyben vannak gyöngébbnek és veszedelmesebbnek tartják, készek ők ezen állást elfoglalni és átengedik az erősebb helyet az olaszoknak és a gyöngébbet majd a halálig megvédik.

Mindennek daczára a kapitányok a vár átadásában határozott szándékukban megmaradtak. Sbardellati Ágoston tanácsára és közreműködésével, — aki magát beavatta minden tanácskozásukba és tárgyalásukba — megírt leveleket nyilakra erősítettek és kilőttek, melyekkel figyelmeztették az ellenséget, hogy ha a várat bevenni kívánja, először is a vízitornyot foglalja el, a

többi majd könnyen fog menni. A mit az ellenség midőn megtudott, azt a tornyot elfoglalta. A megbeszélés és tárgyalás közben pedig az ellenség mindenfelé a falakra felmászott.

Mindezek megtörténte daczára az igen erős vár a betörő ellenségnek nem egy könnyen lett volna hozzáférhető. Hanem szándékuk és határozatuk végrehajtása czéljából, először kiment az ellenséghez Salamanca Ferencz még néhány olasz kapitánynyal és katonával. Másnap Lascan a többiekkel és a vár kulcsait átadta a basának és így a várat is árulással átadta.

Magok az ellenségek az átadás után a kapitányokat árulónak nevezték; midőn ugyanis a várnak erődítményeit megtekintették, melynek átadására ezek magukat ily könnyelműen elhatározták. A császár, midőn a várba bevonult, nem méltatta őket tekintetére.

Az emlékirat záradékán bizonyításra szolgáló aláírások vannak különféle kézírással, és ily szöveggel: „Salmari Adrián s. k., Körmendi Mihály esztergomi kanonok s. k. Kivéve az első szakaszt így halottam, megismertem és láttam az ő félelmüket, zavargásukat. Alvinczi János esztergomi kanonok s. k. És mi több, ezek az olaszok kirabolták a szentegyházat. Ha kapitányaik tekintették volna becsületüket, bizonyára mai napig birhattuk volna Esztergom várát megtartani. Még most is csodálkoznak a törökök annak átadása felett. Bárcsak soha sem ismertük volna meg őket!”

A pozsonyi káptalan azon készséggel, melylyel a király ő felségének és Várdai Pál helytartónak parancsát teljesíteni óhajtotta, megbízta egyik tagját Sommerfeldi Mihály mestert és a Szent-Mártonról nevezett templom plébánosát, hogy az ugyancsak Pozsonyban tartózkodó három, már többször nevezett esztergomi kanonokot megidézze. Ez 10-dikén, tehát az érsek levelének kelte után másodnapon az illetőket felkereste és még az napra d. u. három órára a káptalanba megidézte. Ezek a kitűzött órában megjelentek és mellüket kezükkel érintve, tiszta lelkiismeretük jelzésére vallottak.

Az első két tanu volt: Körmendi Mihály és Alvinczi János kanonokok. Ezek bevallották és beismerték, hogy az emlékiratot a várnak megadása után, a törökök nagy tumultussa közepett írták alá. Itt Pozsonyban az emlékirat egyes pontjait higattabban megvizsgálták és beismerik, hogy az emlékiratban foglalt állítások mind valóban megtörténtek és igazak, kivéve

csupán egy pontot és pedig azt, hogy Sbardellati Ágoston tanácsára és közreműködésével írott levelek alkalmaztattak a nyilakra és lövettek ki, melyekkel arra figyelmeztették az ellenséget, ha a várat bevenni kívánja, először is foglalja el a vízi tornyot, a többinek elérése ez által könnyebb lesz. E pontról e tanuk mitsem tudnak, mitsem hallottak.

A harmadik tanu Chesius Balás szent Tamás vértanuról nevezett Esztergom előfokának prépostja. Ez beismeri, hogy az emlékiratnak minden pontját ismeri és igaznak tartja, kivéve csupán azt az egy pontot, a nyilakra erősített levelek kilövéséről. A miről tanu azt állítja, hogy arról mitsem tud, mit sem hallott, és ebben a két első tanunak, Alvinczi és Körmendi kánokok állításától ő sem tért el. Az emlékirat állításainak könnyebb megértésére e tanu még a következőket mondta el:

„Midőn Esztergom várát a török ostrom alá vette, a tanu maga és az említett Körmendi Mihály mester két szabóval és néhány olaszszal együtt naponta jelen voltak Sbardellati Ágoston esztergomi nagy prépostnak házában és asztalánál, mely magában Esztergom várában létezett. ¹⁾ A prépost maga mindig Musikus, máskép Lascan Márton várkapitány urnál volt és asztalánál étkezett.

A tanu evésközben gyakrabban kérdezte az olaszokat, az ő asztaltársait, nem kell-e tartani a várfalak leomlásától. Az olasz asztaltársak mindannyiszor azt mondták, hogy ettől nincs mit félni való. Mert mentől inkább törik a falakat, annál inkább erősítik azokat és még szilárdabbakká teszik. Kedden, mely második nap volt az Úr színe változása ünnepe után, reggel kérdezte tanu ugyanazon olaszokat a várnak erődítvényeiről: Kell-e

¹⁾ Sbardellati Ágoston prépost házaról szükségesnek tartotta tanu megjegyezni, hogy az magában Esztergom várában létezett; mert bizonyára voltak kánokai házak, melyek nem voltak benn magában a várban és ez tény. Oláh Miklós, midőn (Hung. et Atila. Kollár-féle kiadás 32. 1.) Esztergom várának környezetét leírja, határozottan kimondja, hogy a vártól keletre állottak a káptalanbeli nagyszerű házak, melyek az ő idejében, 1536-ban, földig lerombolva feküdtek. Ez a lerombolás — ő maga mondja — négy év előtt történt a vár ostromlása alkalmával. Négy évvel, 1536. előtt, tehát 1532-ben Gritti Alajos vette ostrom alá Esztergom várát János király parancsából. A ki azért neheztelt az érsekre Várdai Pálra, mert kétszer átlépett volt tőle Ferdinánd király pártjához. Gritti ostromlása eredmény nélkül maradt. Leírják azt Istvánfi (Historia Regni Hungariae 1758. kiadás 110. l.) és Jovius (Historiarum sui temporis libro XXX. 1578. kiadás 186.) Különben ezen ostromra még visszatérünk.

miattok félni vagy nem? Azok azt felelték, igen lehet félni, mert 12 helyen a várnak falait az ellenség alá ásta és törekszik feldulni. Ezt hallván, a tanu maga akart a mondottak valóságáról meggyőződni; gyorsan odasietett, a hol az aláásásokat megtörténteknek mondták. A tanu személyesen belement a várbeliek által készített ellenaknába, az ellenség zajára figyelt, hogy azt meghallhassa és észrevehesse, de azt semmimódon sem tudta hallani vagy észrevenni. Innen a tanu visszamenve az esztergomi templom kapuja előtt, látott kettenként, majd hármanként olaszokat egymással beszélgetni. Ezekről tanu gyanította, hogy semmi jót sem tárgyalnak magok között. Kérdezte őket, hogy miről beszélgetnének magok közt. A mire azt felelték: „Nem akarunk a légbe röpíttetni; mert az ellenség 12 aknát ásott és még e nap a várat felvetni kívánják. Nem akarnak ők itt meghalni, mert hisz semmiféle javak nincsenek itt számukra e Magyarországon. A királyi felség nekik csak csekély fizetést nyújt, tehát magoknak kell gondoskodni dolgaikról.“ Ezeket a tanu kérte: „Az Istenért, ne adják át magokat és Esztergom várát. Ha Isten velük lesz, akkor lesz segítség is.“ Erre az olaszok azt válaszolták, hogy amit magok közt kicsináltak, az ténynyé is fog válni. Ezek után az olaszok kapitányai összejöttek és magok közt tanakodtak, de mit határoztak, azt tanuval nem közölték. A bekövetkezett tények bemutatták határozataikat. Másnap, amint tanu emlékezetében megtartani bírta, dobszóval jel adatott a fegyverhez, a mint a nép mondja láрма történt. A dobszó hallatára a várbeliek mind a falakhoz siettek a várnak védelmezésére, velök együtt tanu is odasietett, de az olasz katonák sehogy sem akartak oda jönni. Amit midőn tanu látott, oly gyorsan, amint csak bírt, szaladt, hogy Lascan Márton kapitányukat felkeresse. Ezt a vár kapujánál belől ülve találta, a hol a patika van. Ott olasz levelet olvasott, melyet az ellenséges basák küldtek volt hozzája, tanu kiáltva mondá: „Kapitány úr! Krisztus kinszenvedésére kérlek, gondoskodjál a vár védelmezéséről, mert a vár árka már telve van törökökkel és az olaszok a kijelölt állomásaikra menni és az oltalmazásban részt venni nem akarnak.“ Azonban Lascan Márton kapitány úr tanunak az illetén lármáját figyelemre se méltatta. Csakhamar ide egy más valaki is érkezett, és pedig egy katona a németek közül, ki gyors szavakkal jelentette: „Ime kapitány úr Salamanca a vár bástyáján áll és egy törökkel spanyol nyelven beszélget.“

Ime ép akkor egy katona puskával le akarta lőni a törököt, de Salamanca a katonát azonnal megölte, őt kardjával átdöfvén. Amire Lascan kapitány megjegyezte: „Tegyen, amint akar!” Ekkor csakhamar ismét egy hadapród a német katonák közül jött, a ki kiáltva jelentette Lascannak, hogy a török a vizitor-nyot bevette. A kapitány ezen lármás jelentésre ép semmit sem felelt, de még ülőhelyéről sem mozdult, hogy segítségre menjen. Kis idő múlva a német kapitány jött a jól felvegyverkezett katonáinak nagyobb részével, ki midőn Lascanhoz közeledett, felkiáltott: „Ugyan az Isten szerelmére, ne adjuk a várat és magunkat az ellenségnek, mert a halál fiává leszünk és levágnak minket. Ha az olaszok nem akarnak rést állani a számukra ki jelelt helyen, jöjjenek a mi helyünkre és mi átvesszük az ő helyeiket. Isten segedelmével a várat és mi magunkat megfogjuk tudni menteni és oltalmazni, mert a várnak erődítvényeiben nincs semmi akadály.” Lascan kapitány a német kapitánynak és harczársainak kérelmére mit sem válaszolt, hanem csupán arról beszélt, hogy mindenki menjen a neki kijelölt helyre. A német katonákkal tanu maga is a vár falához ment, a számára kijelölt helyre. Innen látta tanu, hogy a vár falán valamely török Salamancával beszélget. Salamanca Ferencz ez után a falról lejött és eltávozott.

Továbbá ezen tanu azt is mondja, mint megtörtént tény, habár ő maga nem látta, hogy Salamanca Esztergom várából az ellenséghez kiment és mindaddig, míg vissza nem jött, tüzszul két török maradt a várban. A helyet, a hol e két törököt tartották és megvendégelték, azt tanu látta. E két török ugyanis, Lascan kapitány, Sbardelatti Ágoston prépost és a többi asztaltársak együtt étkeztek és estélig együtt beszélgettek. E törökök közül az egyik a vacsorát is Lascan kapitánynyal együtt költötte el és az éjelt is Lascan házában töltötte. Reggel Lascan kapitány ugyanazon törökkel együtt a várból kiment és átment az ellenség táborába. Míg Salamanca és Lascan a váron kívül az ellenségnél tartózkodtak, addig a várbeli katonaság abban hagyott a védekezéssel. Ezt a török felhasználta és felmászott a falakra és azokon mindaddig szilárdan megállott, míg a két kapitány vissza nem tért és a várba nem érkezett. Ekkor tudtára adatott az összes várbeli katonának, hogy a kivonulásra és az utazásra készen tartsák magukat. Midőn már az utra készen állottak, a két kapitány kihirdettette, hogy a jani-

csárok parancsnokságának jelenlétében minden várórségbeli katona hadi fegyverét egy halomban rakja le. Azok lerakása után meg van nekik engedve a szabad eltávozás. Ezen kijelentés szerint a katonák mindegyike köteles volt fegyverét a kijelölt helyre letenni és ez után békében eltávozhatott.“

Az e vallomásokról felvett jegyzőkönyvet a megbízott pozsonyi káptalan szept. hó 12. rekesztette be és feladatának megfelelően átadta Várdai Pál esztergomi érseknek és királyi helytartónak.

Várdait annál is inkább érdekelték e hitelt érdemlő vallomások, melyek a részletekig világos képét nyújtották az árulás tényének; mert ő már ily értelemben aug. hó 20-án tett jelentést III. Pál pápának.¹⁾

Az emlékiratban SBARDELLATI ÁGOSTON esztergomi nagyprépost látszólag nem a legjobb világításban van feltüntetve, a mennyiben ő róla az emlékirat aláírói azt állítják, hogy a várparancsnokok az átadás tervét vele együtt főzték ki, sőt ő az árulásban még közreműködött is, mert a nyilakkal az ellenség közé kilőtt levelek tartalmát ő fogalmazta volna. Másrészt az által is, mivel folyvást a várparancsnokok társaságában volt, sőt rendszeren azoknak asztalánál étkezett.

Az első vádnak élet elveszi ama körülmény, hogy az emlékiratnak két aláírója Körmendi és Alvinczi a vallomások tételénél erről mitsem tudnak. A harmadik aláíró Salmári Adrián vallomást nem tett és így ez esik gyanu alá, hogy az ő révén jutott be az emlékiratba a Sbardellatira vonatkozó első vád. Mely ellen a vallomást tevők harmadika Csés Balás szintén tiltakozik, a ki az emlékirat aláírói között nem fordul elő. Azonban az ő vallomásából bizonyos az, hogy a prépost folyton a várbeli kapitányokkal társalgott és azokkal étkezett, sőt még akkor is, midőn a török tűz ott volt.

A második vádnak éle is elvész, ha megismerkedünk Sbardellati Ágoston élete történetével.

Ágoston fia volt az ifjúkorában hadban elesett Jeromosnak a ki velencei nemes Sbardellati családnak Magyarföldre jött ivadéka volt. Kora halála után fia Ágoston és két leánya maradt. Ezek egyike anyja volt a nagytudományu, de szerencsétlen véget ért pécsi püspöknek, 'orechoviczai Dudich Andrásnak. A kit voltakép nagybátyja Ágoston nevelt, azért az há-

¹⁾ Acsády, M. Orsz. Három részre oszlásának története 244.

lából neve mellé felvette a Sbardelatti nevet is. Ágoston a katonai erényekben, tevékenységben és bátorságban tűnt ki. A papi pályán szintén kitüntette magát, mert 1530-ban az esztergomi káptalanban zöld mezőről nevezett sz.-györgyi préposttá lett. 1543-ban nagypréposttá lépett elő és mint ilyen volt jelen Esztergomban, annak ostroma alatt. Nem csoda, ha a hadászattal ismeretes főpapot a vár kapitányai tisztelték és vele társalogtak. Hogy ekkor kegyvesztetté nem lett, abból bizonyos, mert 1549-ben váczi püspökké lett. Ekkor, habár a püspökség javai nagyobbbrészt török kézben voltak, mégis ő vállalta el a hadseregnek tábori élelmezését, amit a portyázók ragadozásai daczára nagy jártassággal eszközölt. Mint hadvezér részt vett az 1550. év szept. havabeli szolnoki hadjáratban, a midőn Salm Miklós fővezérsege alatt a megyei nemességet, a huszárságot és a spanyol csapatokat vezényelte. Verancsics Antal Nádasdihoz írt levelében dicséri őt, mert az elsők közt jelent meg a harctéren. ¹⁾ Ugyanehhez okt. hó 26-ikán írt levelében jelenti, hogy a hadjáratból visszatérve a nemesség őt I. Ferdinándhoz Augsburgba küldte. Katonás erényei mellett vallási buzgalmának jeleit is adta, azért ő ugyanazon évben megbízást nyert Zibrikkel együtt a vallásügy megvizsgálására, melyet úgy oldott meg, hogy a lőcseiektől írásbeli nyilatkozatot kért hitvallásukról. 1551-ben püspökké szenteltetett, amihez a király jun. 9-én kelt rendeletével a kamara által neki 200 aranyforintot fizettetett. A fejedelem bizalmát annyira bírta, hogy az 1549. okt. hó 12-én elhalálozott Várdai Pál után az esztergomi érsekség adminisztrációjával őt bízta meg. Amit 1551. aug. hó 9-éig teljesített.

1552-ben megint a csatamezőn találjuk őt, ekkor ostrom alá vette Léva várát. E hadjárat végzetes volt számára, mert Palástnál a törökök ellen vívott csatában aug. hó 9-én több nemes vitézzel együtt életét veszítette. Babóthy Ferencz, az ugynevezett „Liber Ruber“ szerzője, a kanonokok életrajzi adatainak jegyzője, róla e jellemző szavakat jegyezte be: „Bölcs és tudós férfiú, a ki hivatalára és hívatására emlékezett.“ A legméltóbb dicséretet papi és katonai erényeiért Verancsics Antal adja, ki őt személyesen ismerte, azon levelében, melyet Draskovics György zágrábbi püspökhöz írt 1568. aug. 30-án, hogy ezt buzdítsa a törökök

¹⁾ Verancsics összes munkái VII. 109. 141.

elleni hadjáratra, a kik Hrastovicza és Sisián várakat szándékoznak elfoglalni. Ekkor Draskovicsnak példányképpül a vitézségben és papi erényekben Beriszló és Tomori mellett Sbardellati Ágostont is oda állítja és így ír: „Legyenek nekünk például Beriszló Péter, Tomori Pál, Sbardellati Ágoston és számos más korábbiak vagy későbbiek, a kik nem Mársnak és Bellonának, hanem az élő Istennek és Jézus Krisztusnak voltak papjai, a kik, midőn mindkettőjüknek katonáskodni kezdtek, korábban kihívtak az élethől, mintsem gondolták és mielőtt erényük megismertetett volna.“ ¹⁾ Halála után nővérei vagyona iránt Ferdinánd királyhoz folyamodtak, a ki az ügynek elintézésével a kamarát bízta meg. Könyveit és iratait ugyanő 1561. jun. 18-án kelt rendeletével Dudich Andrásnak, Szent-István prépostjának kiszolgáltatni parancsolta. ²⁾

Az a férfiú, akiről egy Verancsics így nyilatkozik, nem lehetett részese a hűtlenségnek, és ha esetleg lett is volna része benne, azt oly annyira jóvá tette, hogy Verancsics e magasztaló szavaira érdemessé lett.

Az emlékirat és a tanuvallomási jegyzőkönyv ugyan igen gazdag érdekes adatokban, de ezek értéke csak akkor lesz valóban szembetűnő és becses, ha Esztergom török kézbe kerülésének lefolyását ismerni fogjuk. Szükségesnek tartom tehát ezen nagy horderejű eseményt a legmegbízhatóbb forrásokból összeállítva elmondani. Használtam pedig kútfőként: Jovius, ³⁾ Stella, ⁴⁾ Istvánfy ⁵⁾ és az ozmán történet írók: Szinán csausz ⁶⁾

¹⁾ Verancsis, összes munkái IX. 236.

²⁾ Desericii Historia episcopatus Vaciensis 110. és 116. — Pray, Specimen Hierarchiae I. 352. Schematismus dioec. Vaciensis 1835. XLVI. Századok, 1897. 850. és Szabó József, Biogr. Canonicor. Strig. Kézirat a főgyűházmegyei könyvtárban.

³⁾ *Jovius Pál*, comói kanonok és noceriai püspök († 1552. decz. 11.) „Historiarum sui temporis libri“ című művét oly tárgyilagosan és érdekesen írta, hogy érte V. Károly császár, a kinek azt ajánlotta, őt lovaggá és comes palatinivé tette; a török császár pedig gazdagon megajándékozta. Művének 1578-iki kiadását használtam.

⁴⁾ *Stella János Márton* jogtudor, négy levelet írt fivéreinek Vilmos és Miklós Mártonnak a törökök magyarországi hadjáratainak eredményeiről, Ezek két elsejében, melyeket Bécsben 1543. aug. és szeptemberben keltezett, Esztergomnak török kézbe kerülését írja le, oly közvetlenséggel, mintha maga is a harcztéren jelen lett volna. Stella, mint Lascan és Salamancának ügyvéde az ügy lefolyását tanulmányozta. Eme beható tanulmány eredményét közli leve-

és Dselálszáde Musztafa¹⁾ műveit és egy 1543. évbeli hírlapot.²⁾

Midőn Esztergomban annak híre járt, hogy a török sereg Budára érkezett, Esztergomnak lakossága menekülni kezdett, futott kiki a merre tudott. Sőt mi több, háromszáz lovas is elhagyta Esztergomot és a Duna tulsó oldalára, békésebb vidékre költözött. Az ötven hajdu, a kik a törökök érkezésének kipuhatolására voltak kiküldve Maros felé, nem tértek többé vissza. Esztergom városát, mivel azt megvédelmezni úgy sem lehetett volna, felgyújtották és szétrombolták.

VÁRDAI PÁL esztergomi érsek, a ki ekkor kiváló hűséggel ragaszkodott Ferdinandhoz, békésebb vidékre vonult volt, mert — mint Jovius mondja — Szolimánnál bocsánatra nem, de kínos megtorlásra számíthatott, mivel már egyszer az ő kérelmére János király kegyelmét visszanyerte, de most ismét Ferdinandhoz pártolt tőle.³⁾ Istvánfy nem ebben a nézetben van,

leiben. E leveleknek Schwandtner-féle kiadását használtam: »Scriptores Rerum Hungaricarum.« 1746. kiadás I. 606–614.

⁵⁾ *Istvánfy Miklós* († 1615.) Magyarország alnádora, a ki művét kiváló lelkiismeretességgel írta meg. Az 1543-ban Esztergomnál történt események leírásánál a két előbbinek feljegyzéseit követte. Az 1758. kiadást használtam 162—164.

⁶⁾ *Güzel Szimán*, a ki Rusztem pasa felszólítására megírta az 1543. évi hadjáratot, abban személyesen részt vett és jelen volt Esztergom elfoglalásánál. Ez a legterjedelmesebb leírása Esztergom török kézbe jutásának. Munkája: »Az 1543. évi hadjárat története« magyarra fordítva megjelent Thüry Józseftől: »Török Történetirők« II., a melyben Esztergomról a 326—347. lapokon. Kivonatban közöltem: »Esztergom Ezeréves Multjából« 13—23. lapokon.

¹⁾ Helyesebben: *Musztafa bin Dselal*, († 1567.) mint nisándsi részt vett Szolimánnak minden hadjáratában. Magyarra fordított műve: »Az országok osztályai és az utak felsorolása« megjelent: »Török Történeti Irók« II. Ebben Esztergom elfoglalása történetét elmondja 241—246. lapokon.

²⁾ Végre forrásul szolgált még: Gründliche und wahrhaftige Anzeigung, wie das Königliche Schloss Gran in Hungern von den Türken belagert, beschossen und eingenommen ist 1543. kis 4. r. 8 lap. A címképen az Esztergom vizivárosi kapu és környezete szemléltető. Vele szemben a Kis-Dunán túl ágyúk láthatók. Élénken adja elő e röpirat mindazt, ami akkor a nép ajkán terjedt. Érdekes és figyelemre méltó elbeszélés.

³⁾ Dselálszáde feljegyzése szerint Várdai Pál akkor midőn Szolimán Bécsot ostromolta 1529. október 6-án az ottani táborában megjelent s neki meghódolt. A török történész így ír: »Száfár hónap 2-dik napján a Budun közelében levő Uszturgun várából, hol a keresztény hittannal foglalkozó papoknak lakásuk és templomaik vannak — a keresztény ulemák feje, a szerzetesek

hanem azt mondja: Midőn Pál érsek Esztergomból távozott, még Szolimán érkezésének és szándékának híre sem volt, tehát nem tőle való félelemből hagyta el a várat és várost, hanem egyenesen Ferdinánd kívánatára, melynek eleget tenni szükségesnek ismerte és azért Pozsonyba ment lakni.

Távozása előnyös volt Esztergomra, mert annak parancsnoka szabadabban rendelkezhetett. Az érsek maga körül sok katonát, nagyszámú házbelit és kegyenczet táplált, ezek vele mind távoztak s így itt gátoló befolyásuk megszűnt.

Esztergom erődítvényeinek megvizsgálására és azokról való hivatalos jelentés megtevésére a király parancsából Vitelli és Torniello szakértők már az előbbeni években ki valának küldve. Ezek jelentésükben elmondták, hogy a vár nagyobb sereg ostroma ellen alig védhető, mert a szemben levő hegyről ágyuival a támadó a bennlevőket elpusztíthatja, mivel magasabban van náloknál. A falak pedig olyanok, hogy az ellenség azokhoz könnyen hozzájok férhet és biztonságban alááshatja azokat. E bajon a tapasztalt, régi katonák, a kik Esztergomban átteleltek, segíteni kívántak és új erődítvényekkel látták el. Ezt pedig nagy gyorsasággal végezték, mert az ellenségnek közeledtétől féltek; de mégis reméltették, hogy a csodálatos erősségű művekkel Szolimán érkezését nyugodtan várhatják.

Másrészt ép a mult telekben — Jovius feljegyzése szerint — a katonák és ezek társai a sajkások felette sok kárt csináltak Esztergomban. Habár annak külső részei is régóta fallal vannak körükerítve, mégis behatoltak, és előbb a palánkokat, utóbb a házaknak fából készült emeleit szétszedték, elhurczolták, hogy elégessék. Most a háztetők csak úgy lógnak. Némelyeket a gyakori szél, a meredeken egész a folyóig ledobott. Itt a folyó mellett levő házak, sőt a nemesek épületei, melyeket egykor

és jámborok vezető ördöge, az érsek nevű pap, a ki mindnyájának főnöke, ide jöven meghódolt a szerencsés sah ő felségének.“ A fethname (hivatalos győzelmi irat) az ugyanezen évbeli hadjáratról azt állítja, hogy Várdai már akkor kegyelmet kért Szolimántól, mikor az Esztergom mellett elhaladt, Bécs felé vezető útjában. Ennek szövege így szól: „Iszturgum várparancsnoka Pál Rik kanszaláris érsek nevű pap, a ki a magyarországi ősi híres nagyok és jeles emírek közül való lévén, főméltóságot viselt, kijött a várból és kegyelmet kért boldogságos udvaromtól. Miután ez az egész világnak szóló parancsomnak alávetette magát és meghódolt, fejedelmi győzelmes zászlóim egymás után haladtak tovább.“ (Török Tört. Írók I. 389. II. 184.)

boldog magyar királyok állítottak, szintén ily állapotban láthatók.

A vár parancsnoka Musica Márton spanyol volt, a kit községesen Liscan néven ismertek. ¹⁾ Liscan Tamásnak rokona, ki Kassánál elesett. A földmivelő nép ölte meg őt, mert erőszakosan elszedte tőlük a gabonát. Liscan Tamás védte volt meg Esztergomot 1532-ben, midőn azt Gritti Alajos ostrom alá vette. Ekkor szintén spanyol őrség²⁾ volt a várban, valami 1000 ember. Ezeket az érsek a rendes várőrségen kívül, melynek Horvát Bertalan volt parancsnoka, Ferdinánd kívánságára a várba felvette. Maga az érsek akkor is biztosabb helyen, Pozsonyban tartózkodott. ³⁾

Lascan Mártonnak inkább az arany gyűjtésen járt az esze, mint a hadviselésen. Kis idővel az ostrom előtt a király a várba küldte Salamanca Ferenczet is, ki szintén spanyol volt. Ezek ugyan keveset értettek a hadviseléshez, de mégis a veszély előtt az ellenségnek hősies megvetésével kérkedtek, oly annyira, hogy nyíltan merték kimondani: „Ha Szolimán a török szultán és Károly a római császár együttes erővel jönnek a vár ostromlására, annak bevételeből még sem lenne semmi. Szórakozásra és időűzésre majd küldenénk nekik sasokat, solymokat és néhány pár vadász ebet, hogy solymászattal és vadászattal

1) Stella szerint nem Liscan, hanem Lascan. E családnevet anyja után vette fel, különben a Morica (nem pedig Musica) család ivadéka volt, Lascan Márton 1542-ben az 50. tcz. alapján magyar indigenátust nyert.

2) Ferdinandnak igen kezére járt bátyja V. Károly német császár és spanyol király hadseregével. Ez küldött neki *spanyol* segédsapátokat is. 1529-ben, midőn Solimán Bécs városát ostromolta a 700 spanyol puskás bátorságával és harczképességével kitűnő szolgálatot tett. Midőn 1530-ban Ferdinand Esztergom alá jött, akkor is a spanyolok siettek előre, hogy ott legyenek a küzdőtéren az elsők. (Casp. Ursinus Velius, De Bella Pannonico 112, 113, 141.) Mikor azután 1531-ben meghódolt Esztergom Ferdinandnak, akkor először jött Esztergomba spanyol várőrség, mely 1532-ben győzelmesen védelmezte azt Gritti Alajos ellen. A spanyolok egész 1543-ig maradtak benne. Az utolsók voltak Lascan és Salamanca néhány meghitt társával. A spanyolok itt létének emléke, egy spanyol tör, melyet nem rég halászok fogtak ki a Dunából. Hossza 44 cm. Igen érdekes aczél pengéje, mely 28 cm. hosszú. Ennek hegye 9 cm. hosszúságban három élű. A penge többi része egy élű. Nyele vörösréz, mely 75 cm. átméretű lapos gombba végződik. Jelenleg e gombot, valamint a pengének és markolatnak érintkezés helyét kavicsos kövület borítja el.

³⁾ Istvánfi i. mű. 110.

mulassanak azon idő alatt, melyet a hiábavaló ostromlással itt vesztegetnek.“

Lascan körül egy kevés spanyol volt, kiket hozzá rokoni kötelék és barátság fűzött. Az olaszokból két szakasz volt összeállítva és pedig azokból, a kik Medicinek, a hajóhad parancsnokának és Vitellius Sándornak Olaszországba történt visszamenetelük után Magyarországon maradtak. Századosaik Nardoi Elek és Matrici Vincze valának. Összesen ugy hatszázan lehettek. Ezek közül alig ötszáz harczképes és harczzavagyó férfi. Ezek is nehezen hagyták magokat reábirni, hogy a várba bevonuljanak.

Hozzájuk volt csatolva két zászlóalj német katonaság, a kik az ostromlás harmadik napján vetődtek be a várba; a midőn két nagyobb hajón érkeztek Fortaler ¹⁾ Tristán és Münch Ferencz ²⁾ parancsnokok alatt, körülbelől 300-an. ³⁾ Hoztak ezek magokkal lőport és más az ostrom alatt szükséges tárgyakat is.

Az egész várórség létszáma ezerhatszáz emberből, csupa gyalogosból állott.

Lascannak Esztergom vára ostromát közvetlen megelőző időből hat eredeti és sajátkezüleg aláírt levele van meg a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában az 1543. évbeli iratok csomagában. E levelekben ő magát: „Martinus de Lazcano“-nak írja alá. Tehát magyarul helyesen Lazkánói Mártonnak volna nevezhető. Azonban maradjunk a már megszokott Lascan névnel. A selmecziek felkérték Lascant, hogy a törökök előnyomulását illetőleg értesitené őket. A latin nyelven írott levelek mind Esztergomban keltek. Tartalmuk felette érdekes, mert tájékoztat az Esztergom ostromát megelőző eseményekről. Lascan január hó 24-én kelt levelében jelenti, hogy a budai Báli pasa béglerbéggé és utódává Mehmed bég, neveztetett ki. Május hó 12-ikén pedig jelenti, hogy Báli pasa legközelebb mult vasárnapon meghalt. Tehát május hó 6-án. E levelében még egy igen nagy fontosságú hirt is közöl és pedig azt, hogy a német birodalomban ő felsége számára 20,000 gyalog és négy ezer vértés lovas zsoldjának kifizetését elhatározták. Junius hava 7-én kelt levelé-

¹⁾ Mások szerint Vierthaler.

²⁾ Istvánfi szerint ennek népszerű neve: a ratisbonni szerzetes, „Der regensburger Mönich“ volt.

³⁾ Ugyanő azt mondja, hogy mind két csapatban külön-külön 300 ember volt, így tehát 600 német katona volt volna a várban.

ben arról tudositja a selmeczieket, hogy Mehmet bég hivatalát elfoglalta. Ez alkalommal azon reményének ad kifejezést, hogy Szolimán vereséget fog szenvedni, mert ő igen lassan jön seregével, addig pedig míg ide érkezik Ferdinánd oly nagy sereget fog gyűjthetni, hogy a szultánnak sikerrel ellenállhat. Junius 17-én jelenti, hogy Budán és Pesten még nincsenek török csapatok. Nagy súlyt fektet arra a hirre, hogy ő szentsége a pápa a francia király és a császár között egyezkedést törekszik létre hozni. Felszólítja a selmeczieket mivel az események hihetőleg a legközelebbi időben igen gyorsan fognak fejlődni, hogy egy, vagy két levélhordó futárt folyton tarcsanak Esztergomban. Junius 25-én jelenti, hogy Budára már érkeztek török csapatok és pedig lovasság és naszádok. Végre az utolsó meglevő levelében, mely junius 27-ikén kelt Esztergomnak elkerülhetetlen veszélyéről ír. Biztos forrásból tudja, hogy a beglerbég Esztergomot hajóhaddal és lovassággal akarja körülvétni, de ezzel még várnia kell, mert Pesten nincs még oly sereg együtt, hogy erre képes volna. Továbbá felkéri Lascan a selmeczieket, mivel e zavaros időben mindenre késznek kell lenni, azért igen előnyösnek tartja, hogy eleve gondoskodjanak husz bányászról, a kik, ha szükséges leend földalatti utat, vagy más ilyféle a vár oltalmára és biztosítására kívánatos munkát végezthessenek. Mivel tudomása szerint Selmecezen ilyesmi készítésében jártas emberek vannak, azért ezek küldését kéri, a kik mint a többi katonáknál is szokásban van, zsoldjukat meg fogják kapni.

SZOLIMÁN török császár, a kit a NAGY melléknévvvel is dicsőítik bámulói, seregének felvonulását Esztergom alá, a török hadászatnak szabályai szerint eszközölte. Seregének felerészét Ahmet ruméliai beglerbégnek, az európai lovasság parancsnokának és Muhammed buduni¹⁾ beglerbégnek vezénylete alatt küldte előre. Ennek kötelessége volt az utvonalat biztosítani. Másnap a szultán maga indult útra összes hadseregével, őt követték az ágyúk.

A vezérek július 24-ikén, a szultán pedig 26-ikán érkezett Esztergom alá.

Háborítlanul megközelíthette a török sereg Esztergomot

¹⁾ A török Budát Bundunnak nevezte. — Jahjapasazade, Muhammed pása a ki közönségesen Jahiogli Mehmet néven fordul elő, a harmadik buda beglerbég volt. Mint ilyen működött 1543 május 16-tól, 1548 január vége felé bekövetkezett haláláig (Gévay, Budai Pasák. 6.)

ágyúlövés távolságra. Sőt mi főbb, a mieink nagyobb ágyúikkal ¹⁾ nem is lövöldöztek a törökökre. Nem zavarta a csendet egyéb némely csekélyebb, naponta előforduló csatapaténál a czirkáló lovassággal és a portyázókkal, a kik nagyon is merészen csatagoltak ide-oda, kihasználván ama léhaságot, melyet a mieink nagyon észrevehetőleg tanúsítottak.

Az elbizakodottság szülte léhaságból akkor ocsudtak fel, midőn az ellenség táborát mindenfelé a hegyeken és völgyekben kiterjesztette, a szőlőhegyeken számtalan sátorát elhelyezte és a folyamon felfelé haladva, tekintélyes hajóhada előttunt, mely a Kárpátokból leömlő Garamnak a Dunába folyásánál, a várral szemben helyezkedett el. Ekkor senki sem volt, a kinek bizalma nem lankadt és üdvéről nem kételkedett volna; annál is inkább, mivel a várbeliek csekély számban, ámbár bátor vitézek egy felette nagyszámú oly sereggel voltak szemben, mely el volt tökéelve győzni vagy halni.

Míg a nagy mennyiségű török sereg elhelyezkedett, addig a várnak körülövezése és elzárása nem volt oly szigorú, hogy azon át nem lehetett volna jutni. Megkísérlette ezt Horvát Bertalan,²⁾ Pál érsek csapatainak parancsnoka, ügyes katona és e vidéknek alapos ismerője, az érsektől ajándékban küldött vagy 200 darab ökröt az ostromlottak javára szerencsésen a várba behajtotta. Továbbá ugyancsak 200 akó bort, mely a várban feküdt, az érsek nevében az őrségnek felajánlotta. Ép akkor, midőn a törökök nagy sokasága gyorsan és erőteljesen érkezett, Horvát bízva az utak ismeretében, közülök ügyesen kimenekült és sértetlenül Komáromba visszaérkezett. Ott voltak Ungnad János, Fotiscó Ottó és Torniello Fülöp a többi sereggel. Ezeknek elmondta, hogy még nincs a körülövezés oly szigorúan végrehajtva, hogy azon áttörni nem lehetne, mert Szolimánnak egész hadereje még nem fejlődött ki úgy, hogy ugyanazon úton, melyen ő (Horváth) járt, sőt még a Duna mellett is, ne lehetne segítséget a várba vetni.

Az ostromlottakban meg volt a segítség érkezésére a biztos remény, nem is csalatkoztak. Erről említést tesznek Stella

¹⁾ Az „Anzeigung“ mondja, hogy a mieink ágyúikat több mint két nap letelte után kezdték csak használni.

²⁾ A feljegyzésekben „Chrovatus“, megnevezéssel fordul elő. Merészségéről, melyben az óvatosság biztosította neki a sikert, Verancsics Antal tesz tanubizonyosságot (Összes munkái I. 264–266.), a ki elmondja, hogy mint gyarmati kapitány miként vette be Zondát.

és Istvánfi a kik elmondják, hogy ép akkor, mikor a török Esztergom alá vonult, a várórség zászlósa és valami Cotta Sançius¹⁾ nevű spanyol Bécsben jártak küldöttségben, hogy a zsoldot átvegyék. Ezek, a midőn nekik Esztergom ostromlása tudokra jött, a zsoldot Bécsben hagyták és iparkodtak valamely módon övéikhez jutni, a hová szerencsésen el is érkeztek. Ugyanekkor szombaton jul. hó 28-án ²⁾ érkezett, a tisztikar neveivel együtt már megemlített 600 német katona élelemmel és lőporral. Mindezeknek sikerült a várba bejutni. Midőn a Bécsből ide érkezettek elmondták az okát, miért nem hozták magokkal a zsoldot, a katonák mind belenyugodtak. De hogy nagyobb megnyugtatóst nyerjenek és a küzdelemre fokozódjék lelkesülésük, írtak a királyi hadvezéreknek. Levelükben kifejtették, hogy ők nem kétkednek a király szavában és bőkezűségében, azért most is inkább örülnek a küldött katonákon, mintha a zsoldot kapták volna, mert így nagyobb erővel küzdhetnek. Erre válaszul a királyi tanácsnokok ezt írták: Ne aggódjanak zsoldjuk miatt, azt egészen megfogják kapni. Ha valamelyik elesnék, akkor a zsold egészen örökösének lesz kifizetve. A kik életben maradnak, azok számára mint tartozás a letétben őriztetik. Eme válasz igen jó hatással volt a körülzárottakra és nagyobb bátorságra lelkesítette őket.

Ily körülmények között a várbeliek egy kis vitézséget is kívántak érvényre juttatni, azért kitörtek az ellenség táborára. E kitörésnek hírért vitték a hajósok, a kik az ostromlottaknak szerencsésen szállítottak segédelmet. Ezek azt beszélnek, hogy úgy megy Esztergomnál a dolog, mintha ott ellenségtől sem kellene tartani. A törökök igen szabadon táboroznak, de meg-

¹⁾ Istvánfi Gotta-nak nevezi.

²⁾ Szinán csasz, keresztények hajóinak többször történt érkezését említi; így „Pénteken, jul. 27. éjjel a gyaurok hajóhada ide érkezett a Tunán, minek látára a janicsárok elsütötték puskáikat.“ Továbbá: „Murád bég, ki már előbb előrsre ment, azt a jelentést küldte, hogy szombat éjjel (jul. 28.) két hajó jöven Bécs felől, a várhoz ment és reggel ismét elment. Azonkívül az említett napon az alávaló gyauroknak 30 hajójuk jött a vár elé. Továbbá ugyan azon napon a Tuna tulsó partjáról 500 puskás jött át hajókon és bement Esztergom várába.“ Ez utóbbiak voltak a németek. A törökök azt megsokallották és azért, hogy a mieink a várbelieket a Duna részéről többé meg ne közelítsék, a Duna partját őrizet alá vették és a Dunán való közlekedést megakadályozni törekedtek. Ily szigorú őrzés mellett sikerült a töröknek julius 30-ikán két hajót elfogniok, melyeken hadi eszközök érkeztek Bécsből. A Dunán czirkáló martalózok vették őket észre, elfogták és bevitték a „boldogságos“ udvarhoz.

járták, mert a mieink, a tábor szélére, mely egész a Duna partjára terjedt, reá rohantak. Ezen rögtönzött támadás nagy zavart okozott, úgy hogy valami ötvenet levágtak közülök. Ezek közt volt Omerbég előkelő török is, a kinek zöld fővedséről meg lehetett ismerni, hogy magas származású. Mert ilyen főveget csak a Mohammed törzséből származók viselhetnek, másnak pedig ez, mint merénylet a vallás ellen tiltva van.

A kitörést követő napon megérkezett Szolimán a többi sereggel és a tatárokkal. Midőn elhelyezkedett csapatjaival és sátraival, a török tábor még egyszer akkorává, a sátrak száma megduplázottá lett. A tatárok a törököktől elkülönítve, külön táborban szállottak. Az egész sereg némelyek szerint 13 ezer, mások szerint 24 ezer ember volt. Dselalszáde költőies nagyzással a sereg hatalmas voltáról így nyilatkozik: „Uszturgum környéke a csillagok számával vetekedő hadsereg táborozó helye lőn. A völgyek és hegyek, a mezők és lapályok paradicsommá váltak az iszlám hadseregének sátraitól. A hadsereg sátrai ellepték a földet. S mintha az ítélet napja jött volna el; borítva volt velök mező és lapály. A sah számára is állítottak fel császári sátrat. A föld nem látszott a sah táborától. A sereg zaja eltöltötte a világot. A Tuna partja olyan volt mint egy tenger. Az emberek a tenger hullámaihoz hasonlóan hemzsegték.”

Az ostromnál működő ágyúk czélszerű elhelyezése miatt — mint mondja Szinán császár — „Rusztém pasa ikindi (délutáni ima) után lóra ülven, a nevezett várhoz ment s minden oldalról bejárta, hogy láthassa, melyik oldalról lesz legalkalmasabb lövetni és vívni. A helyet megismerlén és minden részében teljesen megismervén, visszatért sátrába. Az említett várat olyannak látta, hogy tornyai a magas égboltig nyúlnak, árkai pedig a Bika csillagzott szarváig érnek. Szóval olyan nehezen hozzáférhetőnek találta, hogy nem lehet leírni. Tehát olyan vár volt, hogy ahhoz hasonló erős vár nem volt Ungurusz vilájében, (Magyarországban). Midőn drága és kedves személye ilyenek tapasztalta a várat, azt mondta magában, hogy ezzel szemben derekas intézkedés szükséges.”

Ibrahim pasa anatóliai beglerbég volt az ágyúk szállításával megbízva. Míg azokat hajókon elhelyezve a Dunán lassan-lassan, de szünet nélkül szállították, addig neki fedezetül seregével a Duna partján kellett haladnia. A hajóraj 505 hajóból állott, ezeken volt számtalan ágyú, 24,000 lóporos zsák, úgy hogy

a lőpor 7000 mázsát nyomott, 24,000 vasgolyó, 10,000 ásó és lapát, 5000 nagy szeg stb.

Mikor útközben a hajóraj Visegrádhoz érkezett, a várórség ágyúzni kezdett reá és nem akarta áteresztetni, akkor azok átkerültek a folyó tulsó partjára, ott embereket tettek ki a partra, hogy vontassák a hajókat. Azonban ott egy csapat gyauro (keresztény) megtámadta őket. Ezek közt heves csata támadt, egyet a gyaurok közül a törökök elfogtak, ez renegát volt, a többieket szétverték és tovább haladtak.

A megszállott esztergomiak igen számítottak a visegrádiakra, remélvén, hogy a törökök közeledését a Duna mentében ezek akadályozni fogják. Megelégedéssel fogadták Esztergomban és mindenhol azt a hírt, hogy a visegrádiak hadiszerekkel megtöltött tizenkét hajót, melyek közül kettő lőporral volt terhelve, elsüllyesztettek.

Pénteken, július 27-ikén megérkezett Ibrahim beglerbég; de az őrizete alatt levő hajókkal csapatának egy része még késett. Ő maga az anatóliai hadtesttel átment a vár jobb oldalára.

A hajók késése miatt, melyen az ágyúkat is szállították, Szolimán szultán már aggódott és nyugtalankodott, amit Szulejmán pasa nagyvezér előtt nyilvánított is, ez pedig, hogy a fejedelem szigorának áldozatává ne legyen, hozzálátott a biztos tudósítások beszerzéséhez és a hajóraj jövetelének megsürgetéséhez.

Vasárnap, július 29-ikén végre a buduni kapudán Szinán aga megérkezett a hajóhaddal, mely összesen 107 hajóból állott. Parancsára a hajók egész szemben a várral jöttek fel a Dunán és ott szokás szerint gyorsan sorba állottak, és mindenikök egy vagy két lövést tett. Azután megfordultak és a Garam torkolatába eveztek, ott felfelé haladtak és embereket tettek ki a partra, azon célból, hogy kémleljék át a vidéket, nincsenek-e ott keresztény katonák. Azok véletlenül egy csapat lovaskatonára akadtak, a kik hajók szerzésére jöttek volt ide, hogy azokon a gyalogos katonákat a várba átszállítsák. E lovasságot a török legénység megtámadta és hevesen lövöldözött reája, kik látván a törökök nagy számát, megfutamodtak. Szinán aga a hajók számára alkalmas helyet találván, a várral szemben kikötött. A többi 375 hajó, mely élelmi szerrel volt megrakva, egyelőre Budavára alatt maradt.

Szolimán, mielőtt komolyan belekezdene az ostrom

hadműveletébe, kísérletet tőn a várnak vérontás nélkül való megszerzésére, azért testőrségéből hármat, a kik mohamedánokká lett keresztények voltak, választott volt ki, egy olaszt, egy spanyolt és egy németet, mert ily nemzetségbeliékből állott a várőrség, mint ő azt jól tudta; ezeket a várba küldte, hogy a magok nemzetségbeliékkal közvetlen beszélhessenek. Ezek bebocsátva nagy ajándékot és jutalmat ígértek a magukat megadóknak, a vonakodóknak pedig végelpusztítással fenyegettek, mert az ágyúk már helyeikre fel vannak állítva. Ezeket az ajánlatokat a vezérek határozottan elutasították. Lascan és társainak válasza az volt: „Míg élnek védekezni fognak, a mint az jó katonákhoz illő, hisz fejedelmüknek becsületükkel, sőt esküjükkel kötelezték magukat erre. Ők esküjüket meg akarják tartani, nem fognak úgy cselekedni, mint a hitehagyott átszököttek. Mire a küldöttek szégyenkezve távoztak.

Stella feljegyzése szerint a török eme visszautasítást nem tekintette végelutasításnak, hanem új kísérletet tett, ezt pedig eredménnyel. Meghívta Lascan Mártont, mint a vár parancsnokát tárgyalásra. Aki arra meg is jelent volt.

Míg a tárgyalás tartott, addig a törökök a várral szemben levő magaslatra, mely azzal majdnem egyenlő magassággal bír, ágyúkat helyeztek el, melyeket sánczkosarakkal és temérdek gáttal jól megvédték. Mind ezen munkát meglepő gyorsasággal végezték. Ezt a parancsnok jól megfigyelte, de míg a tanácskozás tartott, addig a várba mi sem történt, mert Lascan titokban tartotta, mit szándékozik azonnal tenni. A tárgyalás befejezése után, míg a törökök senkitől sem háborgatva munkájukat végezték, addig a mieink is ágyúikat Szent-Tamás hegy felé fordították és csakhamar heves tüzelést kezdtek, melynek hatása az erődítvényt szétdulta és annak őrségét elzavarta. A kár az ellenséges tüzésésgben igen nagy volt, az ágyúk magok, vagy kerekeik lődöztettek szét, úgy hogy néhány napig e helyről nem lődözhettek, mert ágyúikat másokkal kellett pótolniok.

Szinán csausz az ilyféle tárgyalásokról mit sem tud. Az ágyúknak elhelyezéséről pedig ezeket írja: Hétfőn, július 30-ikán négy nagy falzúzó és várromboló ágyú érkezett, melyek a ruméliai béglerbégnek adattak át és annak az állomása felől a vár közelébe huzattak. A többi megérkezett ágyúkat az anatóliai hadtest éjnek idején állította helyökre, úgy hogy a következő napon, kedden, július 31-én megkezdték a várnak lövését, isme-

retes szokás szerint 17 ágyúval, még pedig úgy, hogy a ruméliai hadtestnél 8, az anatóliai hadtestnél pedig 9 ágyú volt. Ez utóbbi hadtestnél az ágyúk felállításánál Muhammed pasa ügyelt fel hétfő óta. Ahmed ruméliai beglerbéghez pedig az a parancs érkezett a padisahtól (szultántól): „Mivel bízunk a te ügyességeden, szorgalmazd és buzgalmazd, azért nem rendelünk mást melléd, csak a janicsárok felét agájokkal, Ali agával.“ A janicsárok másik fele, a szegbán-basival az anatóliai hadtest mellé állott. Már az említett napon, midőn megkezdtek a vívást, estéig 5000-nél több golyót lőttek ki és igen nagy réseket nyitottak.

Ezzel megkezdődött a vár falainak általános lödözése. Ágyútelepeik oltalmas helyeken voltak felállítva és tüzeik oly ügyességgel kezelték ágyúikat, hogy — mint ők magok állították — senki sem tehetett volna külömben.

Azonban a mi tüzérsegünk is nagy eredménnyel működött, nagyobb ágyúinknak golyói behatottak az ellenséges táborba és ott nagy zavart okoztak, úgy hogy az helyén nem maradhatt és a lőtávolon kívül biztosabb helyre volt kénytelen visszafordulni. Elhelyezkedtek tehát sátraikkal a törökök a szőlők között, melyek Esztergomot keletről körülveszik. Táborukat sánczokkal jól megerősítették. Kivált nagy biztosságba helyezték a tábornak ama részét, a melyben a szultánnak sátra állott. A janicsárok sátraikat közvetlenül egymás mellé állítva fel, körülvették ő felségét. Valami 400 ágyútalpat egymás mellé csatoltak, és csak néhány helyen hagytak kijáratot. Ez szolgált ő felsége számára hátvédül. Épen így állították fel az élelmezési szekereket is, hogy mind ezek egész várat képezzenek. A többi hadosztályok épen úgy telepedtek le, mindegyik saját állomásán, amint menetelni szoktak.

Ágyútelepeiket is jól megvédték sánczokkal és sánczkosarakkal, mert az „igazságos uralkodó ő felsége“ a szultán, a jul. 27-ikén tartott divánban megparancsolta a meteriszek csinálását, hogy t. i. a janicsárok és a szipáhiak sátor nagyságu kosarakat fonjanak, a mikor beáll az éj, a vár tövéhez vivén, töltsék meg földdel. Ily kosarakat, melyek fonására a Duna mentén elég alkalmas galyakat találtak, az ágyútelepek mellé is helyeztek.

Az ágyútelepeiket pedig felállították oly módon, hogy a malom, vagy vízvezetési erődtől kezdve, egész a várral szemben levő dombig (Szent-Tamáshegy) negyven nagyobb ágyúval és

vagy háromszáz kisebb löfegyverrel lövöldözhatték a várat. A lövöldözésben bizonyos rendet tartottak, úgy hogy az ostromlottakat folyvást fáraszták. Még a faltörésben is czélszerű beosztással felváltva működtek nagyobb és kisebb lövegek.

Archometes, másképp Ahmet, a várfal azon részének ostromlását kapta, mely az érseki kertekhez csatlakozott. ¹⁾

1) Az *érseki kertek* a várhegy nyugati oldalán voltak. Ezek kivált Vitéz János érsek idejében igen becsesek valának és Bonfin Antal olasz történész bámulatát igen felköltötték, a ki ezeket így írja le: „A kettős kertet (Vitéz) földött oszlopos folyosókkal látta el és felől sétánnyal koronázta. Mindkettő között a szikláknál kerekded tornyot építtetett, melyben különféle termek és szobák valának, ezek tükrökkel voltak díszítve. Az ott létező kerti házikóban lakott ő folytonosan, mely a Duna felett emelkedve, gyönyörű kilátást nyújtott és a kertek minden kellemét élvezni engedte. Valóban alkalmas hely volt ez a bölcselkedésre és elmélkedésre.“ (Rerum Hung, Decades IV. Lib. III. 1568. Bazeli kiadás 593. l.) E kertek nyoma még most is meg van. A felsőknek falmaradványai egyenlő faragott kövekből rakva a vízmedenczés körönd alatt léteznek. Az alsóknak maradványai a Smatana háztól kezdve a vizivárosi plébánia házig, sőt ezen túl is a házak háttérében levő magas és erős falak. Még itt ott a lépcsőzetes, emeltebb falak is megvannak, így a kis residentia és plébánia lak mellett, sőt még egy két kisebb szakasz is van ezektől nem távol az uri utcái házak végében. Mellékelt képünkön az alsó kertek falára épített hat ablakos ház, szemben a vizivárosi kapuval igen figyelemre méltó.

A hegyoldalba létezett kerteken kívül volt az érseknek Esztergom környékén még egy másik igen kedves kertje, vadaskerttel együtt, melyről Oláh Miklós tesz említést: „Egy olasz mértföldnyire Esztergomtól (Dömös felé) a hegyek tövének végében palota van építve, mely a Dunára tekint és mely igen kellemes kerttel és vadaskerttel van körül övezve.“ (Hungaria és Atilla. Edit. Kollár 1763. 31.) A vadaskert határos volt a rengeteg erdőséggel, mely Visegrádtól a Vérteshegységig terjedt. A vadaskertben még 1527-ben bölényeket is tenyésztettek. Egy ezek közül kiszabadult és az erdőben tartózkodott. Erre vadászat rendeztetett december havában, melyben Ferdinand király is részt vett, a ki ez időben, kevés félbeszakítással, körülbelül november 19-től egész 1528. február végeig itt tartózkodott. Ép midőn az említett vadászatot tartották, érkezett Esztergomba Herberstein Zsigmond, hogy Moskvába leendő követiségéről a királlyal tárgyaljon; itt azonban a legnagyobb zavart találta, mert a király, a ki a bölény vadászatban részt vett, elveszett. A vadász társaság is későn érkezett vissza, mert a királyt nem bírta megtalálni. E felett nagy szomorúság és jajgatás lőn, egész éjjelig — mondja Herberstein — ekkor végre a király megérkezett.“ (Kovachich, Sammlung noch ungedruckter Stücke. I. 215.)

Az esztergomi érsekek bírták az úgynevezett Ákos palotát is, melynek romjai közt Knauz Nándor megtalálta Bakócz Tamásnak kőből faragott czimereinek maradványait, melyeket ő méltósága kegyes volt társulatunknak ajánlodekzni.

Vlamen, másképp Ulama perzsára pedig ama toronynak és a köröndnek törését és lerombolását bízták, mely a budai kapu felett emelkedik. Ez ilyen dolgokban nagy ügyességgel bírt és őt a katonaság csodálatra méltó művésznek ismerte.

A nagy mennyiségű és felette nagy súlyú ágyúknak felállítása hosszú időt vett igénybe, még július 31-én és augusztus elsején is vontattak a vár elé ágyukat. Kedden, elsején mikor beesteledett a janicsárok kegyetlen puskatüzet kezdtek a várbeliekre, úgy hogy azokat a falaktól elriaszszak, ekkor sánczkosaraikkal előbbre haladtak, közelebb a várhoz. Mikor a kosarak elvoltak helyezve, négy nagy ágyút húztak a vár elébe. Ezeknek oda vontatását, hogy a várbeliek ne akadályozzák, vagy ki ne törjenek az ágyúkat vontató hadosztályra, a janicsárok folytonos lövöldözése iparkodott akadályozni. Szerdán, aug. hó 2-án Ulama bég is kapott hat ágyút és öt zarbuzánt, (bombát,) melyeket délig felállítottatott és velök lövöldözni kezdett. Ekkoráig összesen 50 ágyút állítottak fel.

Ez alatt Salamanca nem bízván többé az alsó-város erődítményeiben, melynek megvédése reá volt bízva; habár előbb kérkedve mondta, hogy innen távozni nem fog, a várba vonult vissza.

Salamancának eltávozásával még nem adták fel a mieink az alsóvárosnak és a víztoronynak védelmét. Sőt inkább el voltak határozva annak megvédésére. Hogy ebben a sebesültek, a betegek és a nők gyermekeikkel akadályul ne szolgáljanak, ezeket is felszállították a felső várba, a hol külömben is biztosabb helyen voltak. Ezt az intézkedést szükségesnek tartották idejekorán megtenni, nehogy akkor midőn az ellenség ide támadást intéz, azoknak elszállítása késleltetést okozzon.

Soha sem szünetelve, kimondhatatlan erővel működtek az ágyúk. Golyóik óriási nagyok voltak,¹⁾ melyek hatása nemcsak a falaknak felső részét rombolta szét, hanem kivált az említett tornyon volt gyorsan tapasztalható. Annak teteje csakhamar

1) A török ágyúk nagyságáról rémes hírek terjedtek. Az „Anzeigung“ szerint azt beszélték hogy negyven, ötven faltörő ágyúja van a töröknek, melyekből harmadfél mázsa súlyú golyókat lövet. A várbeli németek közt az a hír volt elterjedve, hogy a török elhatározta, azon esetre, ha rövid idő alatt a várat fel nem adják, Budáról még 60 ágyút fog hozatni. Istvánfi feljegyzése szerint a törökök kőgolyókat is lőttek.

lehullott, alól pedig megingatva és több helyen átfurva olyan állapotba jutott, hogy a védők abban többé tartózkodni nem mertek, és bele menni sem mert többé senki. A torony mellett levő vastag fal a folyvást belecsapó golyók hatásának ellentállani sokáig nem volt képes, hanem iszonyu robajjal leomlott és oly földindulást okozott, hogy minden inogni látszott és a bástyákon lévő állva nem maradhattak. A lehulló falrészek a mieink közül sokat megsebesítettek.

Nem is képzelhető, hogy mennyi bajt okoztak a falba becsapó ágyúgolyóktól kipattant kődarabok, melyek oly nagy erővel repültek szanaszét, hogy számosat a harczképtelenítésig megsebesítettek.

Míg a tűzérség így működött, addig a többi katonaság is különféleképp foglalatoskodott. A földi munkához értő azapok csapatonként külön-külön tisztnek vezetése mellett árkokat és sánczokat készítettek. A puskákkal bíró janicsárok felhányt sánczaik széleire helyezkedtek el és lovassági pánczéloktól jól megvédve, a mint a nagyobb ágyúzástól keletkezett füst megszűnt, biztos lövéssel céloltak a vár falain megjelenők fejére. Sokat a bennlevők közül őrhelyeiken, a lesben fekvő janicsároknak magasból leeső nyilaik sebesítettek meg.

A hajós katonaság a Duna partjánál, a víziváros hosszában helyezkedett el hajóival és fenntartotta Buda közt az okvetlen szükséges összeköttetést, szállítván az ostromszereket és az élelmet.

A félbeszakítás nélkül éjjel nappal tartó ágyúzás a várnak bástyáit már annyira lerombolta, hogy azok a földig leomlottak és a legördülő részek az árkokat is betöltötték. Ily körülmények között a védőknek a külső bástyákat el kellett hagyniok és gyorsan belső erődítményeket kellett készíteniök, melyek közt kevesebb veszélylyel védelmezhetik magukat. De már a belső falak és védművek is annyira rongálva voltak, hogy azoknak egyik pontján sem merte magát senki sem mutatni. A védők, hogy magokat a lövések ellen óvják, a közel levő biztos helyeken rejtőztek el és részint a földön fekvé, részint gerendák mellé, melyek a falakon voltak, magukat meghúzva, várták az ellenség közeledtét.

Ily sok fáradsággal és veszélylyel egybekapcsolt küzdelem után el kellett volna egy kis szünet, a kimerültségnek kipihe-nése. Azonban erre kilátás nem volt, hanem inkább perczen-

ként közeledett a végveszély, melyet elhárítani lehetetlen, de nagy erőfeszítéssel talán halasztani lehetett; azért végső erejük felhasználásával igyekeztek az összeroncsolt védműveket a menyire lehetett kiigazítani. Nem kedvetlenítette el őket az sem, hogy így fáradt testüknek nem volt a pihenésre idő, a sebeik begyógyítására nyugalom. Azonban titokban lappangott valami ok a méltatlankodásra és gyanakodásra. Ugyanis a hír terjedt, hogy egy turini származású ifjú, a ki igen korán kezdett fegyvert forgatni és nem valami jártas katona volt, meg egy régi tűzér, kit a katonaság „il miser“ elnevezés alatt ismert, a törökhöz átszöktek.

Ugyanis, midőn a törökök a falakat romba lődözték, aknákat vájtak, hogy a torony leomoljék és napról-napra nagyobb erőmegfeszítést fordítottak az ostromműveletekre, a mivel szemben a mieinknek egyre csökkent a bátorsága, részint a sok szenvedés miatt, de főképp amiatt, mert minden remény elveszett a segítség érkezésére; ekkor megérkezettnek vélte az időt a kalabriai Crotonból való öreg tűzermester, hogy a törökökhöz átszökjék. Ezt a merényletet ő már előre megmondta, midőn a felett neheztelődött, hogy neki törődött aggnak a király nem ad több zsoldot, mint más fiatalnak, azért tanácsosnak tartja bőkezűbb hadurhoz menni, a mivel a jelen életveszélyt is elkerülheti. Mindedig bátor, hű katonának tartotta őt mindenki, azért szavainak hitelt senki sem adott. Azonban mégis sokat ingerkedtek vele, valahányszor elsütötte az ágyút, mondták neki: „Te ezt az ágyút nem jól irányoztad. A töröknek segítsz és nem akarsz célozni! Így szoktak ellenségre lőni ágyúval?“ Ilyen szavakkal ellenségei és irigyei sokféleképp bántalmazták, a mi szintén érlelte benne a szándékot mind addig, míg a szökést végre nem hajtotta.

Szinán csausz e szökevénynek a török táborba érkezéséről a következőket jegyezte fel. „Ép csütörtöki napon volt, mikor a hatalmas padisah ő felségének ép az a gondolat ötlött eszébe, hogy milyen csodálatos volna, ha a várból valaki hírt hozna az átkozottaknak állapota felől; abban a perczben egy gyaurlu tűzér jött ki Esztergom várából, a ki az iszlám szultánjának színe elé szándékozott jutni és műszülmánná óhajtott lenni. A mint kijött a szemben menő janicsárok rögtön elfogták. Ezekről a tűzér először azt kérdezte, reá mutatva egy ágyúra: „Használható-e ez az ágyú az alávaló gyaurok vára ellen?“ A

janicsárok őt agájukhoz vezették, a ki a pasákhoz küldte. Azok megvizsgálták és mivel látták, hogy a világvédő padisahnak hasznos értesítésekkel használhat, azonnal a boldogságos udvarba küldték. Miután ott minden hiteles értesítést megszereztek tőle, visszatartóztatták, megajándékozás czéljából, mert a tőle nyert tudósításoknak rendkívül örültek. A vár dolgát illetőleg tőle azon megbízható értesítést nyerték, hogy az alávaló és macskodó gyauroknak ama várában 3000-nél több gyaur van, a kik kardokkal és lélekrabló puskákkal vannak fölfegyverkezve és szép szerével nem adják fel a várat. Valóban 3000-nél több puskásuk és másféle harczosuk volt és azonkívül 60 ágyujok; s gonoszságuk tengerének hullámain azonnal felkorbácsolták nyomorult észjárásuk szelével s ármányukat és fortélyosságukat nyilvánítani kezdték. Egy nyomorult pap volt közöttük, a ki mint valamely csaló ördög, tele volt ravaszsággal, fortélylyal, csalással és bűbájossággal. Ez volt közöttük a rosszra csábító.“

Midőn a várbelieknek köztudomására jött az öreg tűzérnek szökése, különfélelvel gyanúsították őt. Azt beszéltek, hogy a török az ő utasításai szerint készíti a futó árkokat, irányítja az ágyúkat stb. Tény az, hogy a vén tűzér serkentette a törököket a viztoronynak mindenek előtt való megvételére. E torony a Duna szélső partján a vár alatt állt és a budai kapu tornyához hasonlóan volt építve. Abban különféle mesterséges gépezettel a folyóból víz emeltetett és csövekben a várba hajtattott.¹⁾ Még azt is tudták az öreg tűzérről a várbeliek, hogy a lóporostorony felrobbantását ő tanácsolta és eszközölte.

¹⁾ Érdekes a mit az esztergomi *vízvezetékéről* Dselszade beszél: „Mivel a várban rendkívüli magassága miatt nincsen víz, az ügyes mérnökök, minden művészetüket felhasználva, valamely csodálatos művet találtak ki és létesítettek, mely elveszi az ember esztét. Az alsó várban bizonyos helyen víztartó medenczét csináltak, melybe a Tunából bizonyos mennyiségű víz folyik. A medencze fölé kereket állítottak, továbbá szűk csövet csináltak rézből s ezt a csövet épületben rejtve vezetik föl a felső várba. A kerék mesterségesen forogván, a vizet ama csövön a felső várba hajtja, a fent lévő víztartóba.“ Pecsevi török történetíró — a ki nagyon jól ismerte Esztergomot — azt mondja, hogy ennek a csőnek hosszúsága 460 rőf s hogy a gépezet 100 év óta (1543—1642), mióta a város török kézre került, soha sem romlott el, és nem szorult javításra. Szép, ha az így van. De kérdés honnan tudja ezt Pecsevi? Pedig ép a török birtokában, történt használásában félbeszakítás, amint erről az 1584-ben Esztergomban járt Lewnklaui János utazó tanuskodik, a ki ezeket jegyezte fel: „A vár tiszta sziklájában jelenleg szép ciszterna van, habár az előtt a vizet vízmű

hajtotta fel.“ (Zeiller, Teutsches Reisebuch. 590.) Már 1591-ben, midőn Wratislaw báró, Kregwitz Frigyes követnek társaságában járt Esztergomban, a vízmű ismét használatban volt. Ez így ír: Az oszlopcsarnok alatt sziklából vajt kút van, a mely oly mély, hogy ha valaki követ ejt bele, csak meglehetősen hosszú idő után hallja annak vízbeesését. A víz nagy költségekkel az álól folyó Dunából vezetetik fel. E vízvezetést az egykori magyar érsekek saját költségükön építették, a kiknek rendes székhelyük itt volt. (Des Freiherrn Wratislaw merkwürdige Gesandtschaftreise. 17.)

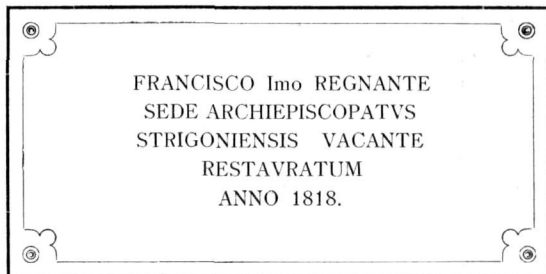
A *viztoronynak* Esztergom történetében mindig mérvadó szerep jutott. 1543-ban az ő birtoka döntött Esztergom sorsa fölött. Így kellett volna már döntenie a viztoronynak 1531-ben is Esztergom sorsa fölött. Mivel ez ügy kevésbé ismeretes és felette érdekes, azért elmondom azt e helyen. Az így történt: Ferdinand parancsára Roggendorf Esztergom várába, mint már elmondtuk volt, 1530. évben őrséget vetett be. Ez Szapolyának és pártjának, a kinek akkor Várdai Pál hive volt, felette nem tetszett. Ők ennek okául az érseket tartották, aki 1531. február hó 28-án, hogy magát tisztázza, valakinek levelet írt, a melyben ezeket is mondja: „Mivel egyrészt a törökök, Mehmet bég alatt, az alapítványi birtokokat irgalmatlanul pusztították, és másrészt a német sereg közeledett, azért Jánostól sürgősen pénzt és segítséget kért, de nem nyert semmit. Hogy az egyházi szabadság ellen mit sem tegyen, ő a várat két kapitánynak Nyáry és Győrynek adta át, de ama ünnepélyes feltétel mellett, hogy a vár minden körülmények között szabad legyen, és az ő kezei közt maradjon. Midőn a németek megérkeztek, és Roggendorf 200 embernek beeresztését kívánta, a kapitányok esküjük ellenére, az ő tudta nélkül, midőn ágybafekvő beteg volt, 400 embert bocsátottak be. E felett való szomorkodása a következő éjjelen halálhoz hasonló állapotban ejtette. Ő, Jánosnak hű és engedelmes káplánja.“ Így az érsek e levelében. Ennek őszinteségét csakhamar tettel is iparkodott tanusítani. A minek elérésére cselet akartak használni. A helyőrségbeli spanyol kapitányt pénzzel megnyerték, hogy a viztornyot gyűjtsa meg, és a helyőrség siessen ki a várból az égő torony megmentésére, s míg az őrség a tüzet oltani fogja, addig a vár kapuit bezárják, úgy hogy az őrség kívül szorul. Ámde e cselekre reá jöttek. A spanyol kapitányt elfogták és kemény vallatás alá vették. Ez kimondotta, hogy őt az érsek biratta reá, és megmondta a napot, órát és helyet hol beszélt vele, az érsek megbízásából annak felszentelt püspöke. Ez kérdőre vonva, az érsek ur és Nyáry várkapitány előtt erősen mentegetődzött és kibúvót keresett. Azért őt egy ideig szobájában elzárva, spanyolok őrizték, utóbb Pozsonyba szállították. A spanyol kapitánnyal és egy nemes spanyollal a ki gyanuban volt, hogy ez ügyben beavatott, egész szigorral jártak el. Az érseket illetőleg pedig Fels 1531. május hó 29-én azt tanácsolta Ferdinand királynak, hívassa magához, hogy ott hűségéről magát biztosíthassa. (Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten. IV. 74. 543.)

A török korban mindég volt a vízvezetés mellett kujodsi (vizmester) alkalmazva, a ki annak jókarban tartásáról gondoskodott. (Esztergom Ezeréves multjából. 81.) A viztorony ősrégi épület volt. Midőn 1239. szeptember hó 29-én IV. Béla az esztergomi vár alatt levő területet, a Kisdunában folyó hévíztől kezdve az érseknek adta, akkor e terület másik határát *Veprech*, az érseki torony képezte. (Knauz, Mon. Strig. I. 329.) E torony nem más mint a viztorony, melyben már akkor is lehetett benn vízmű az érseki várnak vízzel való ellátására.

A török kútforrások a második szökevényről, a turini ifjúról, kit Stella említ, mit sem tudnak, ¹⁾ de tudnak több másról. A szökevények, vagy elfogott keresztények felett igen örvendtek a török táborban. „Nyelv“-nek hívták őket, mert tőlük a keresztények ügyeinek mibenlétét megtudhatták. Az nap midőn az öreg tüzer hozzájuk átment, Rusztem basa emberei fogtak egy

Oláh Miklós, a ki Esztergomot 1536-ban ismerteti, szintén említést tesz a toronyról s mondja: „A vár tövében, a Duna partján igen erős torony van, melyet azért, mivel a víz őrzésére szolgál, víztoronynak neveznek. Ebben a hévizek oly erővel törnek elő, hogy malmot hajtanak.“ (Bél, Adparatus ad Hist. Hung. 14.) Wernher György, ki jóval 1551. előtt járt itt Esztergomban, feljegyzésével (De Admir. Hung. Aquis. Schwandtner i. mű. I. 851.) bővebb tájékozást nyújt Oláh szavaihoz. Wernher így ír: „Itt, ama hegynek tövében, melyre nagyszépen épült a vár, a Duna partjánál meleg forrás toronyba van foglalva, a melybe a várból a meredeken épült falak között lejárát van. E forrásból oly mennyiségű víz fakad, hogy gabona őrő malmot bir hajtani, most dobhoz hasonló merítő gépet is mozgat, mely földalatti csatornán a Dunából a torony alá eresztett vízből merít, és a várban felhajtja.“ Wernher 1551. előtt, Szinán csausz és Delalszade már működve találják 1543-ban a vízvezető gépet, bizonyos, hogy már a török idők előtt is működött, és az Oláh idejébeli malom egyszersmint a vízajtó gép volt, mely az esztergomi érseki vizitoronyban már ősrégi idők óta létezett. Az alapfalba bele épített római téglák gyanítják, hogy már a rómaiaknak volt itt védművük, valamely burguszok.

A sok viszontagságtól már igen meg volt viselve e víztoronynak Duna felől lévő bástyája, midőn I. Ferencz felhasználva a Károly Ambrus főherczeg és ország primása halála után tíz évig tartó üresedést, az intercalaris jövedelemből a bástyát helyreállította, a mit ily feliratu kőlap a vízmű alatt lévő bástyafalon örökít meg:

¹⁾ Az „Anzeigung“ is tud arról valamit, hogy egy ifjú, kit N. betűvel jelez, néhány nappal a vár átadása előtt éjnek idején a törökökkel beszélt. A német katonák hallották e beszédet, de a nyelvet nem ismervén, a beszéd tárgyát meg nem érthették. Salamanca midőn megtudta, hogy az ifjú a törökökkel beszélt, a németektől a beszéd tárgyát kívánta megtudni, de ezek egyebet nem mondhattak, mint azt, hogy a beszélgetés nyelvét nem értették.

ily nyelvet. Ez a bozsnai livában (tartományban) lakó Dráfer Cselebi nevű szipáhinak rabszolgája volt és Haszánnak hívták. Ő szökött gyaur volt és müzülmánna lett, és mikor jól megtanult törökül, ismét visszaszökött a keresztényekhez. Mikor kérdezték, ezeket mondta: „Mi Bécs várában voltunk, azonban Esztergom várának parancsnoka embert küldött oda, és kérte, hogy 200 embert küldjenek ide segítségül. Ekkor a 200 emberrel minket küldtek ide segítségül.“ E csapat nem mehetett már többé be a várba, hanem szétszóródott.

Julius 29-én Szolimán parancsára Jahja pasa oglu Muhammed maga mellé vevén fiát Arslánt, Vulcstirin bégjét és Derivist, a szegedi béget és tekintélyesebb sereggel utra kelt, hogy nyelvet fogjon, voltaképp pedig a Bécsből Székesfehérvár felé küldött 4000 embert elfogja. Már néhány napig mentek, de azokat nem találták, sőt még hirüket sem vették. Azonban már igen sok gyaurt elfogtak és visszatérni szándékoztak. Akkor találkoztak Rusztem pasa embereivel, ezeknek birtokában igen kitűnő nyelv volt, egy császári futár Bécsből, a ki a várakba buzditó levelet vitt, melynek birtokában volt. Ezt Muhammed basa elvette az emberektől, mondván: „Majd én viszem el uratoknak; mert lehet, hogy ti elszalasztjátok az átkozottat.“ Azonban ez sem tudott külömb hírt mondani, mint az említett Haszán.

Csütörtökön aug. hó 2-án ismét szökött ki a várból egy katona, ki a törökök kérdezősködésére azt vallotta, hogy a várbelieknek elég lőporuk van. Harczképes is elég van közöttük. Ma éjjel még egy csapat katonaságot is várnak, mely segítségükre jött. A rohamra is van előkészületük, az árok előtt aknaforma csinálmányuk van. Azért őket óvatosságra intette. Elárulta azt is, hogy negyven ágyú van a várban elásva. Tudta részletesen azt is elmondani, mennyi fegyverük és mennyi élelmiszerük van. Elmondta élete történetét is, mely röviden ez: Pulia partján levő Otrantóból való, a hol feleségét megölte és megszökött s azért ide jött, két év előtt e vár parancsnokának, kit Puti Tengiznek nevezett, szolgálatába állott. Azon reménykedett, hogy új ura kieszközli Otrantó parancsnokánál, hogy bántatlanul hazájába visszamehessen és vétségeért ne kellessen lakolnia. Ez azonban nem sikerült neki. A török táborban müszülmánna lett és 20 akcse napidijjal alkalmazták.

Ez alatt megtörténtek a török táborban a víztorony megvívására való előkészületek. E torony anélkül is tövis volt a törö-

kök szemében, mert róla ágyúkkal tönkre lehetett tenni a Dunán közlekedő megrakodott naszádokat. Azért a közlekedés csak éjjel és a folyamnak túlsó felén történhetett. E torony megvívásának mikénti foganatosításáról, hogy magának „a világos elméjű és vitéz Rusztem pasa ő fensége“ világos képet szerezzen, ismét lóra ült — mint Szinán elbeszéli — a várfelé ment, azt minden oldalról bejárta, jól megszemlélte és azon meggyőződésre jött, hogy ámbár nincs a váron olyan hely, a melyre nem lőnének és a lövés alatt nem roskadoznék, még sem vezetne az ágyúztatás biztos eredményre, még hosszú idő múlva sem. Ennélfogva megparancsolta Jahja pasa oglu Muhammednek, hogy két ágyút és néhány zarbuzánt (bombát) működtessen a vortorony ellen. A Duna partjáról foganatosított ágyúzás eredmény nélkül volt; mert a keskeny part az ágyúk kellő működéséhez alkalmatlannak bizonyult; és különben is sok bajjal járt, mert a várbeli tüzéség célba vehette azokat és nagy kárt csinált nekik. A mint beszélik, az átszökött öreg tüzer, ekkor kijelölte az alkalmas helyet, az elhagyatott szigetet, mely a torornak homlokzatával szemben volt. Éjjel oda a vlamánok ladikban átkeltek, ott gyorsan sánczokat vetettek és azokban az ágyúkat elhelyezték. Szinán csausz szerint Rusztem pasa adta ki a parancsot, a torornak, a várral szemben levő szigetről történendő ágyúztatására és egyszersmint az öreg tüzért is oda rendelte. Ennek pedig — mondja Szinán — az volt az oka, hogy az átszökött és izlamra tért öreg tüzer azt mondta, hogy ő ismeri a várnak leggyöngébb oldalát és a sziget felől eső oldalt nevezte meg. Ezt mind boszuból tette a szenvedett sérelmekért, véli Szinán.

Rusztem továbbá azt parancsolta, hogy a várnak keleti oldalán ép csak annyit ágyúzzanak, hogy a várbeliek ne gondolják a vár vívásának megszüntét és valamikép ki ne merjenek jönni és a futóárkok és sánczok csinálását meg ne akadályozzák. ¹⁾

Midőn a lagumcsik (aknászok) munkájokkal elkészültek, megjelentek Rusztem előtt és azt mondák: „Az aknák már készen vannak, mit parancsolsz?“

¹⁾ Az ágyúknak a szigetre történt áthelyezése és a lövöldözésben beállott lankadás adott okot arra a hírre, hogy a török már leszereltet és távozni késül, mondja Stella.

A mire ő válaszolt: „Várjatok a roham napjáig!” s viszatért sátorába.

A mieink előre tudták, hogy az ostromlók aknamunkát fognak végezni, hogy a falakat aláásva azoknak leomlását előidézzék. Ez a munka a török aknászoknak felette nagy erőmefeszítésbe került, mert az újholdkor beállott esőzés sok bajt okozott nekik. Különben is az igen sziklás hegyen a munka vajmi nehezen volt foganatosítható. Az ostromlottak pedig a munkát minden módon akadályozni törekedtek, volt is módjukban, mert elő voltak reá készülve. Már az ostrom megkezdése előtt néhány héttel a parancsnok körülbelül ötven aknászt szerzett be az arany bányákból. Ezek ellenaknákat készítettek, hogy a befurakodókat az aknában támadják meg. Ezekhez még száz, később 200 bányász küldetett az aranybányákból, kik hajókon érkeztek Esztergom alá, de már a várba be nem juthattak és kénytelenek voltak visszamenni. Utóbb Nagyszombat erődítésére használtattak.

Az ostromlók földi munkájakat a legnagyobb elővigyázattal végezték, kivált a janicsárok mesterei voltak az óvatos elővigyázatnak. Erről tanuskodnak a törökök futóárkainak minéműsége és készítése mondja. Azokat már a szőlőkerteknél kezdték és egész a várfalak alá vezették, úgy hogy, azokban védve a rohamhoz egész a falak alá előnyomulhattak. Védve voltak bennük a reájuk vetett szikladarabok és tűz ellen is; mert be voltak fedve gerendákkal és deszkákkal, melyekre gyékényeket tettek és földdel beborították. Ilyen földött és biztos utakon bármikor észrevétlenül megközelíthették a mi bástyáinkat és védműveinket. Azokhoz közel hozzájuk lopózkodtak és csáklyaikkal, kapáikkal és csákányaikkal a mi sánczkosarainkat leránczigtálták és a lerombolt falak helyett nagy fáradtsággal újból készült védműveinket feldúlták és tőlünk mintegy elrabolták. A vár falai alá pedig barlangokhoz hasonló üregeket vájtak, úgy mint azt Rhodus megvételenél tették, és oly hidegvérűek voltak e harczedzett férfiak, hogy éjjel nappal e barlangokban tartózkodtak, ott étkeztek és aludtak a mieink bámulatára. Az ilyen munkában a mieink őket alig háborgatták, mert hisz a mieink közül a falakon senki sem merte magát mutatni.

Ruszttem parancsára tehát a vizitorony vivása élénken ment. Erre volt fordítva most a legnagyobb gond. A torony egyik oldalát igen iparkodtak hozzáférhetővé tenni, ott a védő-

ket többnyire mind lelőtték, úgy hogy a többiek már a torony falain magukat mutatni sem merték. Ekkor az ázsiaiak a falakhoz létrákat támasztani igyekeztek. Ez alatt a vár falainak ágyúzása mindig tartott. Azonkívül a mozsarakból nagy golyókat lőttek a magasba, melyek leesve a tetőkben nagy kárt okoztak és a vár belsejét pusztították. Az anatóliai hadtest állomása felől volt egy torony a várban, a melyen a várőrségnek zenéje szokott volt szólni. Muhammet pasának e torony igen szemet szúrt, azért ilyen ígéretet tett: „A melyik tűzér ezt lerombolja, annak 1000 akcsét ajándékozok.“ Ily jutalom elnyerése fejében kifejtették a tűzerek ügyességüket, a torony leomlott, ők pedig megkapták jutalmukat. Ez alkalommal történhetett, hogy az aranyozott ércz kereszt, mely a nap fényében messzire ragyogott, és a templom legmagasabb csúcsának díszére szolgált, a barbár tűzerektől czélba véve lelövetett és szétzúzódt. Midőn ennek Szolimán hírért vette, mondják, hogy pogány szokás szerint a jól találó lövésnek hatása felett örvendő, azt jóslás alapjául használta fel, felkiáltván: „Be van véve Esztergom, mert a gyauroknak babonásan imádott jelük a templomról leest!“ Magát a templom épületét is, melyet a várbeliek erődítmény gyanánt használtak, a mozsarakból reá röpített golyók, oly annyira összetörték, hogy annak boltíve és egész alakja összeomlott. A minek következtében a várnak udvara, melyet eddig elfödött, mivel előtte állott, az ellenségnek láthatóvá tett, kivált ama dombról, melyet szent Tamás hegyének neveznek.

A várbelieket ért nyomasztó csapások mindig többet és többet birtak reá a szökésre. Pénteken augusztus 3-ikán nem kevesebben mint hatan szöttek ki a várból. Az elsőt elfogván nagy dolgokat beszélt mondván: „A bennlevők a ti puskásaitokat 150,000-nál többnek gondolják, tűzereiteket 600-nál többre becsülik, lovasaitokat pedig az égen levő csillagok számánál is többre teszik; e miatt nagyon levertek. Nagyon dicsérik puskásaitoknak és tűzereiteknek ügyességét és attól tartanak, hogy a várat könnyű lesz egy rohammal elfoglalni. Van nektek egy fiatal vezérték, a ki mindjárt, hogy ide érkeztetek a vár közelébe jött, de többé nem volt látható. Ha ez néhányszor oda jön, bizonyára a várat már eddig elfoglaltátok volna; mert mikor ez jött ellenünk másféle eljárást követett, mint a többiek, a kiknek ügyessége csupán csak az ágyúztatásból áll, máshoz nem értenek.“ A második átszökött az utolsó ima idején jött.

Ez is ugyanazt mondta, a mit az előbbi. Az éjjel négy szökevény jött ki a várból. Ezeket a janicsárok el akarták fogni, de csak egyet keríthettek kézre, a többi a setétségben megmenekült. Az elfogottat a magas udvarhoz vitték, ott így vallott: „Parancsnokunkat ágyúgolyó érte, s az egyik lába használhatatlanná vált. Az a tervük, hogy vagy hétfőn, vagy előtte való éjjel kiütnek és meglepnek benneteket.“

A mint Szulejmán pasa meghallotta a szökevényeknek valomásait, intézkedett a rohamra nézve. Ugyanakkor egy remmál (jósó) is vetődött hozzá, a ki azt mondá: „Ha most hétfőn (augusztus 6.) el nem foglaltatik a vár, én akármilyen legyek!“ Üres fecsegése hitelre talált. Sem az ulemákat, sem a tapasztalt embereket, sem az intéző férfiakat meg nem kérdezte, hanem csupán a maga eszében és a remmál jóslatában bizva elhatározta a rohamot hétfőre. Némely kegyeletre méltó férfiak kérték őt mondván: „Isten szentjeinek lelke és szíve csütörtöki napon fordul az emberek felé.“ Mind hiába, a sereg akarata ellen is kiadta parancsát.

Augusztus hó 6-án, az Ur színe változása ünnepén, már nap felkelte előtt az általános rohamhoz a török táborban adták a jelt.

A rohamot ágyúzás előzte meg. Elsütötték mind az ágyúkat és a felszaló füsttel együtt a müzülmánok minden irányban közeledtek a várhoz. Egy része az elfödött futó árkokban, más része nyíltan, mert biztosak voltak benne, hogy sokaságukkal minket el fognak nyomni. Hisz annyian voltak, hogy betelt velük a vár előtt levő terület. Szokásuk szerint igen nagy ordítózást vittek véghez. Összevegyülve hangzott az: „Allah, Allah, akbar! La illah il allah! Ja fettah! Ja kerim! Ja rahim!“ és egész erejükből rohantak, hogy csak mielőbb bejuthassanak. A főbb férfiak élükön, övéiket buzdítva. Ők akartak elsők bejutni, hogy bátorságukat kimutassák.

Előre hatolva egész a mieinkig, ott áttörhetetlen sűrű sorfalat találtak, mely hosszú lándzsákkal felfegyverezve megközelíthető nem volt. A támadóknak rövid lándzsáuk, kardjaik és buzogányaik voltak, melyekkel a sorfalat áttörni nem bírták. A mieink nyilai és golyói ily sűrű tömeg közé irányítva mindig találtak. De volt a mieinknek előkészítve nagy mennyiségű golyójuk szurok, kén és lőpor keverékből, melyet mesterséges tűznek neveztek. Ennek borzasztó hatása volt és iszonyú pusztítást vitt

véghez az ostromlók sűrű tömegében. Ha valakit csupán érintett ily golyó, tapadós anyagával már megmarta őt; és ha az illető azt magától eltávolítani törekedett, még inkább szétfreccsent és a mellette levőre is hullott. E veszedelmes készüléktől a törökök igen féltek, mert kevesen viseltek sisakot, hanem kendőkből font turbánnal fődtek be fejüket, melyen e tapadós tűz igen megfészkelte. A várbeli nők és gyermekek is megtettek mindent a védekezésre. Más anyag hiányában felszedték a sírköveket és a magasból ezeket dobták a meredekből felfelé törekvőkre. Mindkét részről a kitelhető megtörtént. Az egyiknél a védekezésre, a másikinál a győzelemre. Nyolcz óra hosszan tartott e borzasztó küzdelem. A támadó kétszer küldött új csapatokat a kimerültek felváltására. A mieinknek, csekély számuk daczára, hősies bátorságukkal sikerült a támadókat visszaverni. Ezek látván, hogy törekvésük sikertelen, iszonyú veszteség után a falaktól eltávoztak.

A veszteséget, melyet a török sereg szenvedett, Szinán csausz így sorolja el: „Az egyéb hadi népen kívül csak a janicsárok közül 300-nál több lón vértanuvá. A bégek közül Dsindi Szinán bég vértanu lón. Baltadsi Mohammed bég pedig megsebesült. A pozsagai cseri-basi, a zenberekcsi-basi és a kilerdsi-basi vértanukká lettek. A szemendriai alaj-bég megsebesült. Malkocsoglnak kapuketkhudája és a mórai alaj-bég testvére, Szinán bég, vértanukká lettek. Rusztem pasának diván-katibja is elesett, igen sok szolgálja pedig megsebesült. Továbbá a bölük-khalkiból és a szipáhik közül igen sok ember megsebesült, néhány pedig vértanu lón. Magát a remmált (jóslót) is egy bomba érte, mitől az arcza megégett, szeme kifutott s mint a tűzbe esett egér megfordult és elfutott. Ezt látva, az egész sereg visszafordult.“

Az elért fényes siker a mieinket igen felbátorította. Midőn meggyőződtek róla, hogy a vár keleti oldaláról a támadók visszavonultak, sőt a foglyoktól megtudták, hogy táborukba visszatértek és maga Szulejmán is ott van, egy merész vállalatra határozták el magokat. Ugyanis Szulejmán pasa parancsára az ostrom ideje alatt a hajóknak is a vár közelébe kellett jönniök, a mi, habár a hajósnép akarata ellenére, megtörtént. A hajókat a vizivárosi part hosszában elhelyezve a hajós katonák és révészek biztosságban érezvén magokat az elhagyott alsóvárosi házakban úgy jártak, keltek mint akár a vásár piaczon. A mi-ben a mieink elfoglaltságuk miatt őket nem akadályozhatták. A

hajósok e garázdálkodását a mieink a felső várból igen jól láthatták és büntetlenül hagyva nem tűrhatték, azért Rauasburg Mihály német és Nardoi Elek olasz csapatjaiból néhány századot gyorsan összeszedve, a vizitoronynál levő erődítményből reájok törtek. Oly váratlan heves volt kitörésük, hogy a törökök meglepetve nem tudták vajon fegyvert ragadjanak-e vagy a hajókba meneküljenek. E zavarban a mieink sokat közülök levágtak és elfogtak. Sokan közülök uszásközben a folyótól elragadva elmerültek. Azok a kik a hajókban voltak, a szorongatottaknak szerencséjére segítségül jöttek és hevesen nyilaztak és lövöldöztek a mieinkre úgy hogy ezeknek az üldözést abban kellett hagyniok és amazok hajóikba a menekülőket felszedhették. Mégis valami kétszáz, mások szerint 500 elveszett közülök. Ezek között volt Zirmár perzsa, a hajórajnak parancsnoka. Híres ember vakmerő bátorságáról. E csatában is ki akart tenni magáért, de rajta vesztette életét. A csata lármára kétevezős főnöki hajójával azonnal közeledett a hely színére, de amint parancsnokolt, golyó fúrta őt át.

A várfalokról reájuk lőtt ágyúgolyók és reájok dobott kődarabok sokat öltek meg. Tizenhárom hajójukat elmerítették. Nem került volna nagy fáradságba a mieinknek és közülök sokat elfoghattak volna; de a mieink kevesen lévén őket tovább üldözni nem merték.

Szinán csausz elítélőleg beszél a keresztény jelentésekben hősnek feltüntetett Zirmár perzsáról a hajóraj parancsnokáról, a kit ő Zehr-i-már Mohammed bégnek, a hajóhad kapitányának, Szilisztria bégjének nevez és ezeket mondja róla: „Gyávaságból nem mert szembe szállni az ellenséggel, hanem megfutott és a vízbe esett. Ekkor saját emberei oda futván, mikor ezer bajjal és fáradsággal kihúzták a Dunából, fejét puskával verték és megsebesítették. E sebekből nem gyógyult fel, hanem végre is belehalt. Továbbá — mondja ő — Jahja-pasa-oglu Muhammed ágyúját hasznavehetetlenné tették. Tíz hajót pedig elsüllyesztettek. Három hajót pedig, mivel rajtok senki sem volt elvitt a Duna. ¹⁾

E napon az Esztergom körül vívott harcban a kereszté-

¹⁾ E hajók Visegrádon alól egy sziget közelébe zátonyra kerültek, ott megtalálta őket Memi a budai azabok agája, ki három hajóval kémszemlére és vadászatra indult volt, azokat valamely szigetre huzatta.

nyek feljegyzései szerint a törökök közül három ezer körül esett el és temérdek sok sebesült meg. Ezeket éjjel, midőn a mieink a váron kívül csatázni nem mertek, tévéken és lovakon elszállították. A mieink közül e napon a csatában és a tűztől úgy kétszázán haltak és sebesültek meg.¹⁾ Megtörtént ugyanis, hogy ép a csatázás hevének közepette, nem tudni, az ellenségtől bevett tűztől, vagy véletlenül kigyulladt egy torony, melyben sok lőpor, szurok és más gyúlékony anyag volt felhalmozva.²⁾ Sokan a tűznek keletkezését a szökevény vén tűzér boszumüvének tulajdonítják.

E győzelmesen visszavert rohamnak és a sikerült kitörésnek híre világszerte örömet keltett. Maga Szinán csausz is beismeri ezt: „Egy szóval ezen a napon kedvezvén a szerencse a gyauroknak, a harcz minden részen kívánságuk szerint folyt és ezen igen örvendeztek. Az igaz hívók azonban nagyon levertek valának.“ Mint mindig, úgy most is a győzelem felett terjesztett hír igen felfujva terjedt. Beszélték, hogy míg a török seregből felette sok, a mieink közül csupán tíz esett el. A török oly vereséget szenvedett — mondák — hogy az ostromlást tovább nem folytathatja, már ágyúit elszállíttatni kezdi. Bécsben hála ünnepélyek tartattak. Nausea Fülöp Bécsnek szónoki tehetséggel megáldott ³⁾ püspöke (1541—1552) a sz. István templomában temérdek nép előtt nagy hatású beszédében lelkesítette híveit a török ellen való kitartó küzdelemre és buzdította imádságra az Esztergom várában hősiesen küzdő keresztény várórság szívós kitartásáért, rendíthetetlen bátorságáért és tántoríthatatlan állhatatosságáért.

A roham után következő napon, kedden augusztus 7-én Rusztem „a boldogság ege napjának árnyéka“ a vár körül szemlét kívánt tartani és azért arra lovagolt, azonban mikor a vár közelébe lovagolt a várból meglátták őt, célba vették és egy szakálossal reá lőttek, melynek golyója lóva előtt csapott le

1) Az „Anzeygung“ állítása szerint „a mi népünkben“ a roham által körülbelül 100 esett el és sebeült meg; de a törökök közül felette sok halt meg. Ezeket ők két napon át huzgálták ki a futó árkokból.

2) „Nem lehet tudni — mondja az Anzeygung — valjon német vagy olasz okozója-e ezen tűznek. Hihetőleg valamely égő gyújtó zsinórt hullatott el valaki, a mitől a lőpor tüzet fogott. Szerencsére nem ebben a helyiségben volt a 12 mázsza lőpor, hanem egy másik boltíves helyen. Itt egyéb tüzszer égett meg.“

3) Schier, Die Bischöfe und Erzbischöfe von Wien. 48.

a mire ő e veszélyes helyről elsietett, biztosabb helyre ment, a vár előtt és ott megállapodott. Azután maga köré gyűjté a katonaságból a tekintélyesebbeket és lelkesítő beszédet tartott hozzájuk mondván: „Bégek és agák! Ha még egyszer, mint reméllem, rohamot intézünk, férfiasan viselve magatokat épen úgy harczoljatok az igaz hit ellenségeivel, a mint a próféta korától fogva egész a mai napig teljes szívvel, lélekkel szoktak harczolni az igazhívó harcosok; mert a kik közületek meghalnak igazi vértanuk lesznek, az életben maradottak pedig valódi boldogsághoz jutnak, minthogy a világvédő padisahnak szandsákjai, agaságai, timárjai, zsoldjai, mindenféle kitüntetései és előléptetései, összes vagyona, aranya és ezüstje a mai nap számára vannak fentartva, mindezek a szent harcz jutalmazására fordítanak. Azonkívül e csekély szolgálja is feláldozza fejét és életét az ügyért, csak ti is férfiasan küzdjetek és harczoljatok az izlam iránti buzgóságból a vallásért és a padisahért, hogy én mindegyiketekért kezeskedhessem minden tekintetben. Bármit kívántok, forduljatok hozzám!” Ezeket mondvá, mindenkinek hízeltő szavakat adott. Azok pedig hallván eme czukor édes szavakat: „Uram miért fizetsz nekünk előre dicséreteddel?” és mindnyájan áldást mondtak Rusztem basára. Az pedig szerencsésen visszament szállására.

A sereg minden egyes vitézének tudtára jöttek eme buzditó szavak és kiki eltökélette, hogy engedelmeskedni fog e parancsoknak, rohamot intéznek és becsületet szereznek. Már szerdán, 8-ikán kora reggel az egész török sereg fenn volt, és elvégezvén a mosakodást és a reggeli imát „Allah, Allah!” kiáltással több helyen a vár alá rohantak és a pasa intése beteljesítésére harczolni kezdtek. Azonban minden nagyobb kifejlődése a csapatoknak abban maradt és a túlbuzgók is vissza vonultak. Ez szerencséjére történt a várbelieknek, mert egy ismételt rohamot visszaverni lehetetlenség volt.

Nem is egy új roham áldozatának árán kívánt Szolimán Esztergomnak urává lenni, midőn biztosan tudta, hogy olcsóbban is övé lesz az. A vizitorony elfoglalásán fáradoztak és valóban sikerült a szipáchi-oglánok csapatából három bátor vitéznek létrán a toronyba bejutni, ép midőn a bennlevők erre nem ügyeltek. A három vitéz gázit (hitharczosát) követte néhány janicsár. A bennlevő 18 katonával kemény tusa támadt és mind

levágattak. Látván ezt az alsó városbeli keresztények több helyen kegyelemért kezdtek kiabálni.

A vizitorony elvesztése nagy hatással volt a várbeliekre, reményük alaposan megingani kezdett. Valami segély érkezésére többé kilátás nem volt, új rohamokkal szembe szállni merő képtelenség, a vizitorony az ellenség kezében, onnan a várban feljáratok vannak, melyek nehezen védhetők, mert a vár oldalt védő bástyákkal nem bír. Habár mindenkinek teljes tudata volt, hogy harcolnia kell a halálig és inkább kell meghalnia, mint a várat ocsmányul elhagynia, mégis eltűnt az eddigi szilárdság és bátorság. Ily lelki állapotban elhatározta magát a vár átadására¹⁾ a római határbeli Cisenából való származású olasz férfiú, akit az ő katona társai öreg Massanak, vagy massai öregnek neveztek; ő Marsó ker. János csapatában zászlótartó volt. Ez midőn övéit ily veszélyben tudta, látván miként rángatja le az ellenség csáklyákkal a védműveket, miként közelíti meg a falakat futóárkokkal, és miként ássa alá az egész várat aknákkal és az eddigi fáradalmas munkát miként hiusítja meg, övéinek betiltotta a lövöldözést. Minek alapján tette ezt, nem tudni, ő maga pedig kettőnek kíséretében a falról leereszkedett és az ellenség táborába ment. Ott őt a legközelebbi pasához vezették. Ennél a várnak átadását mindnyája nevében ajánlatba hozta, a fegyverek és birtok megtartása mellett. E feltételeket elfogadta a pasa és vele két törököt küldött a várba. Massa, Salamancának, mint főnökének mindazt elmondta, a mit a törökökkel végezett. Lehet, hogy e zászlós nem szándékozott hűtlenséget elkövetni, hanem látván a helynek tarthatatlanságát és figyelembe véve annyi bátor vitéznek, minden haszon nélkül leendő legyilkolását, saját maga határozta el e lépést megtenni, azért mert a kényszerűség birta őt reá. De mivel ezt a fellebbvalóinak tudta nélkül cselekedte, vannak a kik Salamancát vádolják, miért nem járt el ezért vele a katonai szabályok szerint, melyek értelmében nem szabad senkinek a parancsnok tudta nélkül a várból távozni, sem az ő, sem a közügy érdekében. Sőt tiltva van a tiszt parancsa

1) Dsælalszáde történetíró ama nézetben van, hogy Esztergom vára átadásának eszméje a várbeli katonaságtól indult ki és ezek már az egyetemes roham előtt foglalkoztak eme eszmével, sőt aug. 5-ikén vezérüket támadták és azt kiabálták neki: „Makacskodással nem lehet ezt a dolgot elintézni s késő bánatnak nincs haszna. Okos ember nem szállhat szemben ilyen óriási hadsereggel!” (Török Történet írók. II. 245.)

vagy tudta nélkül bármit is tennie. A katonai fegyelem fentartása czéljából Salamancának a legszigorúbb eljárást kellett volna Massa megbüntetésével követnie.

Midőn a várban levő két törökkel a tárgyalások tartattak a várfalakon levőket kedvetlenség és szégyen fogta el. Lascan, ki maga is meg volt sebesítve, talán még sem kívánt ily könnyen az átadásra reá állani, hanem az öregebb katonák véleményét kívánta meghallgatni. Ezek között voltak többen olyanok, a kik már a második ostromlását Esztergomnak élik. Ezek től kívánta megtudni, hogy inkább választják e a halált, mint Esztergomnak elhagyását, a hol már megszoktak és a hol minden vagyonukat birják. Ezek által kívánta Lascan a többieket is bátorságra serkenteni. Lascant eme eljárása meggyőzte abban, hogy a katonáknak minden kedve és akarata a további küzdeésre veszte volt, s azért ő, vagy Salamanca hiába fáradt volna valakit üdvösebbre reá birni. Ez volt oka annak is, hogy miért nem merték megbüntetni Massa zászlóst. Nem akarták ugyanis a többi olaszokat maguk ellen lázítani, mivel még tájékozatlanok voltak az iránt, hogy már mennyire fejlődött ez az ügy. Feltűnő volt az is, hogy a török, habár a vizitorony már birtokában volt, az alsó erőd további vivását és elfoglalását abban hagyta. A mi részünkről és a törökök részéről beállott csendet, a már létrejött egyezés következményeül tekintették. Sőt a fegyverek további használatát egyenesen a szerződés megszegésének jelentették. A mieink, kik még épek voltak, parancsot kaptak, hogy a felső várban gyűljenek össze. Habár figyelmeztetve voltak, hogy ugyan gyorsan, de feltűnés és zaj nélkül vonuljanak vissza a várba. Azonban azok a hírtől megijedve zajjal távoztak, amit a törökök észrevettek, reájok törtek és azokat le is vágták, a kik holmijuk elhurczolásával tovább motozva visszamaradtak. Azzal, hogy az alsó erődítménybelieknek is a felső várba kellett visszavonulniok, nem csak szorosabb körülfalozásba jutottak, hanem veszett minden reményük, hogy hozzájuk segítség férhessen.

A várbeliek eme intézkedést a végveszély előjelének tekintették. A várt az alsóváros nélkül tartani nem lehetett. Különben is a katonaság már fáradt és végkép meg volt törve. Az erődítmények mind haszonvehetetlen, rongált állapotban voltak. Azok helyreállítására alkalmas földet a sziklatalajon sehol sem találhattak. Nyílt titok volt, hogy Salamanca és a sebesült Las-

cán, akit előbbi helyettesített, magok közt titokban határoztak, hogy életük megmentésére magukat meg fogják adni. Lascan, — mondja Jovius — a katonai ügyekben nem volt oly jártas, mint a folytonos prédálásból szerzett arany gyűjtésében, melyből igen meggazdagodott. Ez igen szájalomra méltó dicsőségnek tartotta, az állhatatosságért nyerendő dicséret kedvéért, magát barbár kard által lemészároltatni. A veszélyből való menekülés vágya meg volt Salamancánál is, a kit a biztos szabadulás és a hadi üzérkedésből szerzett javak majdani élvezése minden, sőt a legnagyobb dicséretnél is jobban kecsegtettek. Ők e titkos elhatározásukat oly rejtve még sem bírták őrizni, hogy a katonaság közé ki ne szivárgott volna, melynek harmadrésze már harczképtelen, sebesülve vagy betegen feküdt. Önmagában azonban mégis mindenki érezte, hogy van még annyi erő, hogy a belső vár megvédéséről nem kell kétségbeesve lemondani.

De mivel a századosok és zászlótartók, parancsnokaiknak hű követőik szoktak lenni, azért ezek inkább óhajtották az átadást, Szolimánnal kötendő előnyös feltételek mellett, mint a biztos leölést, mely Ferdinandnak mit sem fog használni. Bátor vitézeknek, mondák ők, vagy harczolva kell elesniök, vagy a végső esetben tisztességesen meg kell magokat adniök.

Az ügy fejleményét Salamanca már most oly stádiumban lenni vélte, hogy mintegy kényszerítve érezte magát felkeresni a török főhadiszállást. Ott, — habár nagy követelésekkel lépett fel — mondja Jovius, — mégsem birt több és nagyobb kegyelmet kieszközölni, mint azt, hogy ha a várbeliek mielőbb megadják magukat, akkor a török császár kegyelméből egész szabadságukat nyerik meg. Az éles eszű spanyol — mondja ugyancsak Jovius — bizalmatlankodott a furfangos törökökben, de azért még sem csüggedett el. Azon ürügy alatt tehát, hogy neki a visszamenetel a várba tiltva van, tárgyalásának eredményét megírta Lascannak és figyelmeztette őt, ha szerencsésen szabadulni akar, akkor azonnal adja meg magát és a várat a legnagyobb készséggel.

Mit tett és végezett Salamanca a török táborban, azt a mi katonáink, akik visszatértek, meg nem tudták, sem máshonnan annak híre nem terjedt.

Lascan a levél vétele után a katonasághoz kilépett és a vár átadását kényszerűségnek nyilvánította és kihirdette, hogy élete, szabadsága és vagyona mindenkinek biztosítva van.

Szinán csausz eltérőleg a többi kútforrásoktól a vár átadásában követett eljárást másképp adja elő. Szerinte akkor, midőn a víztornyot elfoglalták a törökök, erről azonnal hírt adtak Szolimánnak, a ki a többi pasákkal oda ment és ekkor „a várból is kijött egy gyaur bég, a kinek utálatos neve Poti Tengiz¹⁾ vala.“ Hogy ez a törökökkel értekezessen tolmácsul meghívták Khajreddin pasa fiát, Haszánt, Kodsza-ili bégjét. A várbéli ezeket mondta: „Engedjete nekünk hét napot, hogy tanácskozhassunk bégünkkel. Azután ha beleegyeztek átadjuk nektek a várat.“ Azonban Rusztem pasa erre így válaszott: „Hej átkozott! Mi ezt a várat hét nap óta lövetjük s minden felől a földdel egyenlővé tettük: reméllem, hogy egy nap alatt már el birjuk foglalni. Mi az oka, hogy így beszélsz? Mindjárt, még ma éjjel el kell intézni ezt a dolgot.“ Ekkor a gyaur azt mondá: „Legalább három napi időt engedjete.“ De ezt a kérését sem teljesítették, hanem csak az egy éjszakát engedték gondolkozás időül. Azután mindnyájan visszatértek. Így Szinán csauz. Ez történt augusztus 8-án. szerdán.

Másnap csütörtökön, reggel a padisah ő felsége divánt tartott. A folyó ügyek elintézése után kinevezéseket, illetőleg előléptetéseket eszközölt. Többek közt boliai szandságbéggé léptették elő a szegbán basit azért, mert midőn ama ifjak a víztornyba hatottak, ő is rögtön fölment utánnuk és így lényegesen hozzájárult annak megvívásához.

E nap a várbéliek, a tegnapi alku szerint embert küldtek a „boldogságos udvarhoz“ — mondja Szinán — kit onnan ismét vissza menesztettek, hogy bégjüket (főnöküket) és a dizdárt (várparancsnokot) a magas divánba vezesse. Midőn ezek megérkez-

1) Poti Tengiz, mint Puti Tengiz, már előfordult és pedig mint a várnak bégje, a kihez két év előtt, tehát 1541-ben, az otrantói szökevény szolgálta lépett, mint ezt elmondottuk volt. A várnak főparancsnoka Lascan volt, és neki kellett 1541-ben is már annak lennie. Salamanca két év előtt még követségben járt Laszkyval, Ferdinánd megbízásából Konstantinápolyban. (Hammer, Geschichte der Osmanischen Reiches. Pest, 1834 II. 188.) Esztergomba őt Ferdinánd kevéssel az ostrom megkezdése előtt küldötte. Ez, a Szinán csauz által említett Puti Tengiz nem lehet. Tehát Szinán szerint mégis Lascannak kellett a töröknél kün lennie, Lascan nem 8-án, hanem csak másnap, aug. 9. volt kün. Szinánnal egybevág *Csész* kanonok állítása, ki mint láttuk a víztorny elfoglalását szerdára, augusztus 8-án mondja, Lascannak kimenetelét a török táborba, 9-ikére, úgy hogy mindketten Lascan és Salamanca egyszerre kün voltak. Salamanca már 8-án ment ki és egész éjjel kün volt. Lascan pedig 9-ikén reggel.

tek, kérdezték tőlük, hogy miért harczoltak ennyi ideig? Mire azt felelték. „Még 3000 embernek kellett volna hozzánk érkezni, de félelmökben nem jöttek el. Ha azok megérkeznek, még erősebbek lettünk volna. Mivel láttuk, hogy már nem jönnek, azért átadtuk nektek a várost.“

A várnak két parancsnoka jelenlétében elkészült a török oklevél, melyben a kötött szerződésnek értelmében az ostromlottaknak szabad eltávozás és holmioknak elvitele meg volt engedve.

Szinán csausz tovább így beszél: „Ezután a világvédő padisah ő felsége embereket küldött be e gyaurokkal együtt, meghagyván nekik, hogy a vár kulcsait adják át ezeknek.“

Lascánnak, a vár átadását kihirdető szavainak hatása alatt még a várbeli katonaság bizonytalanságban remegett, midőn Halis,¹⁾ — Szinán szerint a második vezér Rusztem pasa, — örvendetes arcczal, a táborban végbement átadás következtében, a vár kapujának megnyitását parancsolta. Lascan azt tüstént kinyitatta és a kulcsokat neki átadta. Erre a janicsárok

¹⁾ Ha egybevetjük, amit Jovius mond Halisról, azzal amit Szinán csausz beszél Rusztemről, akkor evidens előttünk, hogy Halis, voltaképp Ali janicsár aga helyett, itt nem mást, mint Rusztemet kell értenünk. Ez született horvát, még a mindenható Ibrahim idejében, midőn Szolimán a mohácsi hadjáratból visszatért, főfegyvervivőből főlovászmesterré és csakhamar Diabekr helytartójává lőn. Ügyes hadvezér, de nem tudományosan művelt férfiú. Midőn mint anatóliai beglerbég nászünnepét tartotta 1539. nov. hava 26-án Szolimán leányával, Mihrmahhal, (naphold) ugyanakkor a padisah két fiának, Bajeszid és Dsihangirnak körülméltetés ünnepét is tartották, oly pompával, hogy az európai fejedelmek, a francia, velencei, Ferdinand és Szápolya János követei álmélkodtak a 14 napig tartó legváltozatosabb mesés fényűzésen. (Hammer i. m. II. 159.) Rusztem pasának 1541-ben a mohácsi mezőn tartott táborozás alkalmával második vezérré történt előléptetéséhez borzasztó emlék fűződik. Mig a Dunán temérdek holttest uszott le a Budavára szerencsétlen vívásától, addig ugyancsak Budáról Muhammed pasa mintegy 3000 keresztényt küldött rablánczon, kiket Szolimán mind lefejeztetett. (Török Történeti Írók II. 108.) Rusztem mint a török birodalom második Aszafja működött az 1543. hadjáratban Esztergom vívásánál. Nem annyira neje, mint inkább anyósa, a muszka születésű Churrem kegyéből és hatalmából 1544-ben a birodalom legmagasabb hivatalát, a nagyvezéri méltóságot nyerte el. (Hammer i. m. II. 197.) Határtalan volt benne a kincs vágy, amire Esztergomban is nyílt neki elég alkalom. Valóban bámulatra méltó sok kincset és vagyont birt összegyűjteni. Halála után, mely 1561-ben vízkór-ság következtében történt, kincsei a császári kincstárban külön teremben helyeztetek el, melyre e felirat alkalmaztatott: „Rusztem szorgalmával gyűjtött kincs.“ (U. o. 276.)

csapata, agájuknak, Alinak vezénylete alatt csendesen bevonult, az erődítményeket és bástyák szegélyeit elfoglalta, a honnan a mi katonáinkat elparancsolták és rendelték nekik, hogy a bajusz és szakáltalanok egy csoportban álljanak, a többiek pedig lándzsáikat, alabardjaikat és lőfegyvereiket, valamely akna torkolatba, melyet a mieink ellenaknaképen ástak, egy halmazra rakják össze. E parancsnak senki sem mert ellenszegülni.

Annak jeléül, hogy Esztergom a félholdnak meghódolt a török katonaság a vár ormaira feltűzte, az izlam padisahjának félholdas zászlaját.

Ezen előre nem látott, váratlan és gyors behatolása a török katonaságnak, mindnyáját megrémítette. Szégyentől lesült szemekkel tanusították régi bátor lelkületük ily gyászos vesztét. Most már nem várhattak a barbároktól mást, mint a legnagyobb kegyetlenséget. A rászédetteknek és kelepczébe ejtetteknek ez könnyen lehetett osztályrészök. Készek voltak immár erre is, mert nem volt ismeretlen előttük Siklós és Valpó esete, a melytől megtanulhatták, mennyit ér a töröknek becsületszava.

Már most nem gondolhatott senki többé arra, hogy holmiját magával viheti, mint előbb híresztelve volt, hanem örülhetett, ha pusztá életével szabadulhat meg. Pedig a várban nagy mennyiségű árucikk volt felhalmozva, melyet a mi seregünket követő kereskedők hoztak magukkal a legközelebbi múlt években. E portékák előbb a mi, most a törökök zsákmányává lettek.

Midőn minden a várban összehordatott és a csapat az el-távozáshoz összeállott, a törökök a mieinket körül állták, a kik remegve várták a legborzasztóbbak bekövetkeztét. Elfojtott hangon majd Istenhez fohászkodtak, majd egymástól és az elhagyandó helytől búcsút vettek.

E remegést még egy megrendítő esemény is fokozta. Midőn ugyanis a katonák puskáikat és lőportartóikat is, parancs szerint halmazra rakták, megtörtént, hogy egyik katonának kezében égő kanóczos puska volt, de a nagy sietségben senkinek sem jutott eszébe a kanóczot eloltani, hanem azt a többi fegyverek közé dobták. A kanócz a fegyver halmazban véletlenül egy lőportartóhoz ért és meggyújtotta, melytől azután a többi lőportartók és töltött puskák egyik a másiktól tüzet kaptak. Pedig ezernél több töltött puska volt ott rakáson, melyek elsültek és

a közelben levők közül igen sokat megsebesítettek, sőt néhányat igen súlyosan. A janicsárok közül is néhány megsebesült, de senki sem halt meg. A garmadokba rakott holmi azonban meggyulladt és elégett.

Ezen eseménytől a törökök is megijedtek, mert valamely ármánytól tartottak és már a mieink közül többet levágtak. Midőn azonban tiszteink őket biztosították arról, hogy semmiféle csel itt nem forog fenn és a baj csak véletlenségből történt, Ali aga magát könnyen felvilágosíttatta, megértvén a szájjal és kézzel neki adott jeleket. Rögtön jelt adott buzogánya mozgásával és a janicsárok az öldöklést abban hagyták.

Midőn a zavargás és láрма lecsendesült, elkezdték a mieinket egyenkint kibocsátani a várból. Vizsgálat közben tíz foglyot találtak köztük. Továbbá a szultán néhány magas rangú szolgájának legközelebbi rokonait is megtalálták, a kiket kivettek közülök és őket ismét müszülmánokká tették. Ezeken kívül néhány gyerek és idősb férfi is kívánt az iszlámra áttérni. Erre Rusztem pasa előhivatá a janicsárok muhzirját (ügynökét a magas portán) és egy tolmácsot, a kik által a mieinknek tudtára adatta, hogy kész volna mind azoknak nagy zsoldot és jó katonai szolgálatot adni, akik Szolimánhoz átlépnek.

E hirdetésre összesen 164 gyermek és mintegy ötven felnőtt mindenféle nemzetbéli találkozott, a kik e feltételt elfogadták. Féltek ezek a barbárok szószegésétől, éltükért is aggódtak és attól tartottak, hogy azokat, a kik erre reá nem állnak, a törökök, az ő vérengző természetöknél fogva, megkínözzák és megölik. Ezekkel Rusztem barátságosan beszélt és áttérésüket bejelentette a boldogságos udvarnál, az iszlám padisahja pedig szándékukat tudomásul vette és az iszlámba való felvételt megengedte nekik. A janicsárok és más hadosztályból valók pedig loptak maguknak a mieink közül egyet-kettőt és müzüلمانokká tették azokat.

Lascan, hogy szégyent és minden veszélyt magától elhárítson, ama aranylánczot, melytől ő, kapzsiságában szégyenteljes módon Perényi Pétert megfosztotta, ¹⁾ kénytelen volt Rusztem-

1) Perényi lánczának elrablása így történt. Midőn Joachim brandenburgi márkio 1542-ben Buda ostrománál szenvedett kudarcza után a baj okozójául Perényit vádolta Ferdinand előtt, sőt reáfogta, hogy a királyság után vágyódik; Ferdinand a vádat elhitte és Perényinek elfogatását elrendelte. Ez

nek ¹⁾ ajándékozni, amit ez tőle különben is erőszakkal elvett volna, hogy azt, mint a törököknél szokásos, nyakdiszül használhassa. Azt vélte a spanyol, hogy eme ajándék révén a többi zsákmányolt jószágát a veszélyből kimentheti; de e fukar és gyávának Fortuna, a szerencse asszonya, semmit sem hagyott meg. Midőn kitünő paripáin békésen a várból kivonulni akart, elárulták őt és kitudódott, hogy az arany a nyereg vánkosaiban van elrejtve. Tőle a felnyergelt lovait a török, nevetve elvette, megjegyezvén: „A hajózóknak lovakra úgy sincs szükségük.” Színán az aranyak megkísérlett elszállításának egy másik módját, így adja elő: „A gyaurok már előbb ezer aranyat egy zsákba raktak s két hitehagyottat felöltöztetvén török ruhába, nekik azt a megbízást adták: „Ti, mikor majd mindenkinek figyelme a lármára és báméskodásra fordul, a nagy tolongásban és zajban vigyétek ki azt az aranyat; ha ezt megtudjátok tenni, jutalomban részesültök, mikor majd a király mellett összegyűlekezünk.” Azok pedig mikor a puskák elsülése után nagy láрма és csődülés keletkezett, s mikor mindenki a történeteket látni sietett és a gyaurok által okozott esetet bámulta, az aranyat lóra tévén, mintha a puskák elől menekülnének kifelé futottak. Azonban a janicsárok véletlenül észrevették mesterkedésüket, utánuk futottak, mindketőjüket elfogták, agyonverték mint kuttyákat és az aranyat eivették tőlük. Mikor a gyaurok látták ezeknek esetét fájdalmasan felsóhajtottak.”

Kifosztogatták a törökök a tiszteket és katonákat egyaránt. Életüknek is csak nagy tétozáás után kegyelmezett meg Szolimán, hogy e kegyelmezés hírére mások is adják meg magukat.

ép akkor Esztergomban volt, azért elfogatása az odavaló kapitányra, Lascan Mártonra bízott. Ez az elfogás alkalmával igen embertelenül bánt vele és épen nem úgy, mint az neki parancsolva volt. Ugyanis nem csak az aranylánczot ragadta le az ő nyakáról, hanem igen drága mentéjétől is megfosztotta őt. Az Esztergomban volt magyar katonák nagyon zokon vették Perényinek elfogatását és a vele elkövetett ilyen bánásmódot, azért több mint tizenkétezer huszár onnan nagy káromkodás és szitkozódás között mindjárt széleyoszlott. Alig örülhetett Lascan egy esztendeig az elrablott kincsnek, mert amilyen módon ő szerezte, oly módon el is veszítette. (Budai Ferencz, Polgári Lexicon. 1866. kiad. II. 53.)

¹⁾ Jovius szerint Halisnak. Hammer, Aliagát mond. Ali, a mint mondtuk, a janicsároknak volt agája.

A kiválasztott bajusztalan ifjú legényeket hajón Budára szállították.

A polgárok engedelmet kaptak, hogy családjaikkal, minden holmijukkal és vagyonukkal itt megmaradhatnak, költözzenek a külvárosba és ott mint raják telepedjenek le.

Csak a katonaságot bocsátották ki egyenkint és hiány nélkül. Midőn a várkapujánál kiléptek, ott elkobozták tőlük kardjaikat is. Sőt midőn a városba ¹⁾ érkeztek ott elvették tőlük egyéb fegyvereiket is, leránczigálták róluk a sisakot és mellvértet. Rusztem ugyan megparancsolta, hogy minden méltatlanságtól megkíméltesse, de ez nem következett be így.

A váron kívül remegés közt töltött első éjelen hozzájuk jött Szoliman parancsával ajtónálló mestere, kit kapigigának neveznek és tudatta felvigyázóikkal a szultán parancsát, hogy mielőtt távoznának, a várat ki kell tisztítaniok.

Másnap tehát majdnem mesztelenül és védtelenül csoportokban ismét a várba üzték őket vissza. A felügyelésükkel megbízott törökök füttykösökkel döngették oldalaikat, szemükre vetették tudatlanságukat a harcviselésben és arra kényszerítették őket, hogy a halottakat eltemessék, az árkokat behúzzák, a várfalakról lehullott részeket a várba felvigyék, szóval mindent tisztogassanak.

Egyidejűleg végrehajtatott a padisahnak azon parancsa is, hogy a vasgolyók szedessenek össze. A ki egy vasgolyót talál és a hajókra viszi, az husz akcsé jutalmat kap. „A hadinép ezt hallván — mondja Szinán csausz — azon a napon a mennyi golyó volt, mind kiásták a földből és hajókra hordták. A várba pedig összesen 9544 ágyúgolyót és 2000-nél több puska golyót lőttek be. Ezeket az ágyúgolyókat, sőt még azokat is, melyek a vár falán túl haladva a Tuna vizébe hullottak, hiány nélkül megtalálták és a hajókra hordták. Tudomásunk szerint egyet sem hagytak el.” Sőt több golyót is szedhettek össze mint mennyit a törökök a várba belőttek, mert bizonyára azokat is felszedték, melyeket a mieink a várból kilőttek.

Az „Anzeygung“ nevű hirlapot bizonyára az Esztergomban volt német tisztviselők egyike írta, aki mindenütt tanusko-

1) Stella „vicus“-t említ. A „vicus“ elnevezéssel birtak Esztergom részei közül a : Vicus Fabrorum és a : Vicus Latinorum, melyeknek területe a mai belváros területén volt. Lásd első Értesítőnk 34. lapját.

dik a németek iránt való előszeretetéről és az olaszok iránt való ellenszenvéről. Ennek, elbeszélése ama részében is nyomatékosan ad kifejezést, melyben Esztergom vára elfoglalása után történeteket írja le. Itt élénk színekkel ecseteli, mit kellett a német katonáknak — den deutschen Knechten — tűrniök, kivált az atomos olaszoktól. Többek közt ezeket mondja ; Ismeretlen mi okból történt az, hogy míg a törökök az olaszoknak kenyeret bort és más élelmiszert bőségben nyújtottak, hozzájuk szállítottak, de sőt magok a taliánok szabadon minden nehézség nélkül hozhattak maguknak, addig a német legénységnek semmit sem nyújtottak, pedig ezeknek juttatták mindenütt a több és nehezebb munkát. Azon esetben, ha már volt is valami élelem a németek számára rendelve, azt az olaszok magok számára foglalták le, úgy, hogy nagy nehezen a németeknek csak csupán kenyér jutott. Azt vélik a német katonák, hogy eme bánásmódnak nem más az oka, mint az olaszok árulkodása. Az olaszok nyíltan, úgy hogy bárki is hallhatta, azt mondták a törököknek : A németeknek semmit sem adjanak, mert ha ezek a németek nem lettek volna benn Esztergom várában, az olaszok nekik a várat, mindjárt átadták volna, anélkül, hogy török részről bármely veszteségnek kellett volna történnie. Azt is gyanusnak tartották a német katonák, hogy Lascan és Salamanca megparancsolták nekik, vigyék magok előtt azt a pálczát, a melyre ezek valamely írást erősítettek, mintha ezzel őket megszegyeníteni kívánták volna. Az átadási feltételek között ugyanis meg volt engedve, hogy zászlóikkal, fegyvereikkel vonulhatnak el, most pedig ezek helyett azt a szégyent kell tűrniök, hogy papiros lapot pálczára tűzve zászló gyanánt vigyenek magok előtt és úgy vonuljanak a Dunához, hogy átszállitassanak Kokernre (Kakadra). Abban az egy emlékezetes kedvezményben mégis részesültek, hogy midőn Szolimán a vár megtekintésére lovagolt, őt aranyos öltözetében láthatták. Ezt pedig valami rendkívüli szerencsének tarthatták, annál is inkább, mert még a müzülmánok is nagy szerencsésjöknek becsülhetik, ha padisáhjokat szemlélhetik.

A vár és környékének tisztogatása és a tömérdek holtak eltemetése körül végzett fáradságos munka után már most utnak indítottak e valóban gyászvitézek. De még az utolsó percekben is — mondja Stella — daczára Szolimán kegyelmező parancsának a törökök felette kegyetlenkedtek vélők. A nőket férjeiktől elragadták, erőszakot követtek el rajtok és a kik el-

lenszegültek azokat a folyóba dobták, hogy belefuljanak. A fiúkat, a kik még igen fiatalok voltak arra, hogy a janicsárokhoz nevelésbe adassanak, szintén a Dunába taszították. „Láttam — mondja Stella — itt (Bécsben) egy nőt, a kinek a küzdelem közben haját kitépték, midőn a Dunába ugrott, hogy férje iránt való vonzalomból a hajóhoz uszhasson.“

Többen, nehogy a győtrelem még tovább tartson, hitükben megingatva, elhatározták, hogy áttérnek az iszlámra. Ezek között egy asszony is volt. A kiket jelenkezésükre a török kísérek elfogadtak és ott tartottak.

Végre a szerencsétleneket ladikokon átszállították a Dunán, hogy utjokat Pozsony felé gyalog megtegyék.

Szálnalmat gerjesztett e csapatnak utazása is. Hisz szegények még útközben sem hagytak békében. Midőn Komárom közelébe jöttek, annak környékén csatangolt Ulama bég csapatjával és nem állhatta meg, hogy több ifjút, a szabad elmenetelt nyertek közül el ne raboljon. Innen a német, spanyol és olasz összekeverve, kiéhezve, kifáradva, a virrasztástól ellankadva, az út fáradoalmaitól megbénítva, a kedélyi fájdalomtól felemésztve érkezett Semptére. Ott valamicskét megpihent, magához jönni törekedett, hogy útját tovább folytathassa Pozsonyba. Istvánfi mondja, hogy a sempteiek megkönyörültek rajtok és innen Pozsonyba kocsin szállították őket. ¹⁾

A mi betegeinket és sebesültjeinket, a kik a többiekkel együtt Esztergomból el nem távozhattak, a törökök az ápolás és gondozásban, szorgalommal részesítették mindaddig, míg teljesen meggyógyultak. Így elbocsátva Torniellóhoz Komáromba érkeztek, a hol a többi katonák csodálkoztak azon, hogy annyi emberszeretet létezik a törökben.

Lascant és Salamancát királyi parancsra, Salm, mint árulásról vádoltakat elzáratta. Ezekkel együtt, de könnyebb fogságba kerültek Matrici Vincze, Nardoi Elek olasz és Fortaler Tristán német századosok, hogy vizsgálat alá vétessenek az átadás kezdeményezője és lefolyásának kiderítése czéljából.

Lascan és Salamanca ügyét, nehogy igazolatlan okból fogságban tartassanak vagy elítéltessenek királyi parancsból Stella János Márton jogtudór is védte.

¹⁾ Rónai Horváth a „Magyar Hadi Krónika“ írója, azt mondja: (II. 43.): „A védőőrséget a törökök kocsikon Pozsonyba küldötték.“ Honnan vette eme adatot, meg nem nevezi. Előttünk, a kocsinszállításról csak Istvánfinak feljegyzése ismeretes.

Stella 1544. május 10-ikén Speierben kelt levelében eme ügyről így ír fivéreinek: „Minden bizonynyal érzékenyen viseltem, hogy a közelmúlt hónapokban, midőn igen óhajtottam hozzatok, nem mehettem. Ebben akadályozott az elfogott Lascari és Salamanca ügye, a kiknek védelmezését, nehogy kihirdetett ítélet nélkül mint fogjok letartóztatassanak, vagy megbüntettessenek, királyi parancsból elvállalni kénytelenítettem. Már most, — midőn eme ügyben az ő ártatlanságukért annyira dolgoztunk, hogy a fiskus ügyészei, már a negyedik holnapban mit sem képesek tenni, sőt még ellenünk, mint mondani szokás, nem is triplikáltak. — nyilvános alkalmatosságot szerezve, látástok kedvéért utra keltem és eljöttem Speierbe.“ Mint leveleiből látszik, Bécsből utazott és ott védte a spanyol parancsnokok ügyét. Továbbá szavából az is kitetszik, hogy ártatlanságuk be volt igazolva, azonban a hadi törvényszék őket még sem bocsátotta szabadlábra, hanem hosszabb ideig tartó fogságban tartotta, a mi mindig enyhébb sors volt, mint az melyet Tata feladói Antius és Tassó Hannibál szenvedtek, a kik lefejeztettek.

A kereszténységben és kivált Bécsben még augusztus 12-kére eső vasárnapon a levelekből terjedt azon hír felett, hogy az esztergomiak hősiességgel ellentállással a törökök rohamát visszaverték, úgy, hogy az visszavonulni készül, hála isteni szolgálatok, szent beszédek, zsolozsmák végeztettek és szent énekeket zengedeztek. Bécsbe az elbujdosott nők és gyermekek visszaérkeztek rejtekeikből és a félbeszakított munkát a hivatalnokok és mesteremberek folytatták, a földmivelő földjét ismét munkálni kezdte. Eltávozott volt az ellenségtől való félelem, a város előbbi színezetét, fényét és élénkségét visszanyerni látszott. Azonban eme örömdetes hírt gyanus csend váltotta fel. A városban előbb susogni, csakhamar pedig nyíltan beszélni kezdték, a nélkül, hogy a kiindulási forrást ismernék, végre pedig mint rémületet okozó hírt terjesztették: Esztergom el van veszve! A legaggasztóbb az volt, hogy senki sem tudta, miként történt ez? Mit cselekszik az ellenség? Jön-e Bécs felé? Miként használja fel győzelme előnyeit?

Budának 1541-ben történt elvesztése után Esztergom volt a kereszténységnek előbástyája közép Európában, azért felette nagy kárnak tekintették annak elvesztését. A kedélyek az egész kereszténységben igen lehangoltattak. Kivált az elvesztésnek módját restelték, rosszalták. A bécsiek nem akarták az ily gyáva

népet falaik közé bebocsátani. Azonban voltak olyanok is, a kik e szerencsétlenek ügyét védelmezték és eljárásukat helyesnek mondták. Miért tették volna ki életüket hiába további veszélynek, midőn oly kevesen, a nagy várat, annyi ellenséggel szemben úgy sem védhették volna meg. Mondták ezek. Jobb volt tehát életüket további üdvös munkára megmenteni.

A boldogság udvarában, kimondhatatlan nagy volt az öröm Esztergomnak megnyerése felett. Midőn a török császári zászlókat a vár tornyain lobogni megszemlélték, örömfelkiáltásokban törtek ki és megszólalt a császári tábori zenekar.

Másnap Szolimán fiával együtt a várba menendő volt, mert azt megtekinteni kívánta, de óhajtotta, hogy ekkor az összes pasák jelen legyenek, azért hozzájok ez a parancs érkezett: „A világvédő padisah ő felsége holnap lóra ül és a vár megtekintésére megy, ti is legyetek készen.” Az összes pasák azonban már külön-külön, saját hadi népeikkel, részint csütörtökön, részint pénteken megtekintték a várat. Reggel tehát a szultán, az összes pasákkal és agákkal együtt, aranyos díszruhában öltözködve, lóháton a lerombolt vár felé indult és kívül és belül bejárván azt, jól megnézte a lerombolt helyeket.

„Megtekintette a gyönyörű palotát is, — mondja Dselalszáde — mely a paradicsom palotájának mintaképe s ablakaiból tekintve a földgömb csak egy porszemnek látszik.“

Szolimán a templomot kiengesztelte,¹⁾ úgy mint Budán cselekedte és átadta az iszlám szertartásainak végzésére, hogy abban a magasságbelinek hálát adjon, a mit kivált ama napon kívánt teljesíteni, a melyen őse Bajaczet, Methonét (Modón város Moreában) elfoglalta (aug. 10-én 1500.) Esztergom elfoglalásaért hasonló fogadalomra kötelezte magát. E nap a törökök szent napja, péntek, augusztus 10-ke volt, mely a kereszténységben szent Lőrincznek tiszteletére van szentelve.

E napon, az ima idején az egész müzülman hadsereg az új dsámiba ment, hol a khatib a hálaadás és a próféta dicsőítése

¹⁾ Érdekes a mit Dselalszáde az esztergomi templomokról ír: „A Saturnusig érő szilárd alapra épített templomok és zárdák vannak benne, melyek a tévelygők imaházai és a Messiás hitén való ulemák tartozási helyei. Egy bámulásra méltó templom van benne, melynek falai színes márványból, ablakai aranyos üvegből valók, fülkéi és szögletei márványból vannak kifaragva. Továbbá csodálatos képekkel, festményekkel és aranyozott bálványokkal van ékesítve. Szóval ördögöktől lakott bálványtemplom.“

után a világbíró hatalmának erősbödéseért imádkozott. Mondja Dselalszáde.

Telve vannak keleties fenhéjazással Dselalszáde szavai, melyekkel a törökök gazdálkodását az esztergomi keresztény templomban így beszéli el: „A magas méltóságú vezírek, a győzelmes udvar összes nagyjai és az egész hadsereg bemenvén a várba, a templomokban lakó bálványokat ledöndözték, a hitelenség és tévelygés emlékét megsemmisítették, a fényes tükörhöz hasonló, különféle színű márványból faragott művészi bálvány képeket, a csodálatos festményekkel együtt összetörték, az arany és ezüst keresztet darabokra zúzták és földre tiptarták.¹⁾ A város közepén levő nagy templom dsámivá alakították át s mihráb és szószék csináltatott benne.“

A szultán azonnal intézkedett Esztergom várának jókarba helyezésétől. Azért megparancsolta, hogy még a lovasok szakaszai is hordjanak követ és pedig minden ember három teher követ vigyen. A pasákra pedig ezer-ezer teher követ parancsolt, hogy a vár tövébe hordják. Rusztem pasa pedig ötezer tehernyi kő hordását hagyta meg a maga hadosztályának. Ketkhudáját (helyettesét) bizván meg a felügyelettel. Azon éjjel a szükséges követ mind a vár mellé hordták, reggel pedig beszállították a várba. Ezenkívül azt is megparancsolta, hogy tűzfát hordjanak a mészégetéshez. Mindenek előtt ő mágának

¹⁾ Az esztergomi templomok harangjaival is úgy történhetett, mint a budaiakkal. Mert a törököknek nincs szükségük harangokra, hanem annál több szükségük volt az ágyúkra; azért a harangokból ágyúkat öntettek. Még Esztergom alatt táborozott a szultán, midőn oda egy persa mester jött Tebriz városából és ezt mondta: „Engem, Adsem országában Eszedullah mesternek hívnak. Az ágyúöntés művészetében igen ügyes mester vagyok. Parancsoljatok és én tíz nap alatt egy nagy ágyút öntök.“ Erre az ajánlatra átadni rendeltettek neki Budun várában levő harang darabok és bronz oszlopfők. Azokat átvette, a többi anyagot pedig a budai kaditól kapta. Tíz nap alatt kész volt a badsaluska (bomba), mely 20 okás golyót dobott. Hosszasága 18 arasz volt és sokkal jobb minőséggel bírt, mint a többi ágyú. Mikor munkáját Budán befejezte, megint Esztergomba jött megcsókolván Rusztem pasának térdeit bejelentette, hogy munkája elkészült, Rusztem pedig azt mondta neki: „Most menj vissza és ágyúdat add át az anatóliai béglerbégeknek, Ibrahim basának, hogy a többivel együtt szállítsa Üsztüni Belgirádhhoz (Székesfehérvár.) Ott a te csinálmányoddal is lövünk, hogy megláthassuk; akkor tudjuk megítélni és a világvédő padisah ő felségének is ahhoz képest tehetünk jelentést.“ Így beszéli el ezt Szinán csauz. Igen hihető, hogy az esztergomi harangokból Eszedullah mester szintén ágyúkat öntött.

900 sor tevője és 300 sor öszvére ment el fát hordani az említett czélra.

A vár további helyreállítására, minden késedelem nélkül, Budáról mesteremberek hivattak, és mindenféle katonaság a munkához fogott, hogy a legnagyobb gyorsasággal a helyreállítási munka megtörténjék. Esztergom vára rövid idő alatt a legnagyobb szorgalommal és ügyességgel oly szilárdul erősített meg, hogy a jövőre nézve a keresztényeknek a visszavétel minden reményét elvenni látszott. „Megbélyegezte ezzel — mondja Jovius — a német és magyar várórségnek hanyagságát és ügyetlenségét, a mely azt tizennégy évig birta. ¹⁾ Ezek itt a hanyagságban híz-lalkodtak és az erősítéshez nem is értettek.“

Ekkor Szulejmán a vár alakján változtatott is, mint azt Istvánfy állítja. Amennyiben a főtemplom a várból igen kiállott és így nehezen volt védhető, a minek következtében az ágyú-golyóktól boltíve össze is zuzatott, azért eme boltívezet első részét megszüntette és leomlott faragott négyszögű köveit felhasznál-tatta a várnak keleti oldalára parancsolt előbástya építéséhez.

1) Tizennégy évig, tehát 1529. óta. Mikor Szolimán Bécs felé haladott — mint már említettük — Esztergom meghódolt neki, mert az érsek is meg-hódolt. Még ugyanazon év december havában, midőn híre járt, hogy Ferdi-nand serege Esztergom felé közeledik, Pál érsek a kanonokok collegiuma és a városbeliek ideje korán követeket küldtek Miklós grófhhoz az ő készséges meg-hódolásuk kijelentésére. Azonban midőn a sereg Esztergom alá érkezett, sem a főpaprak, sem a várbelieknek követei, akik előbb a sereghez jöttek, sehol lát-hatók nem voltak. A mi elegendőleg tanuskodott nézetük megváltoztatásáról. Midőn már eléggé bizonyos volt, hogy minden remény ellen, a sereg korán sem érkezett békés területre, hanem inkább ellenségesre, a katonaság hajók-ban átment a tulsó partra. Az előre siető spanyolok, kik létrák segítségével csakhamar benn voltak a városban, melyet védők nélkül találtak és nagyobb fáradság nélkül elfoglaltak, zsákmányolni kezdtek és a katonák számához ará-nyítva elég nagy prédára tettek szert. Pál érsek, a ki már többször gyakorolt pártoskodást, azt ígérte volt, hogy az érkező katonaságnak átadja a várat és őrséget vesz fel abba, most, midőn a Ferdinandbeliek jöttek, nemcsak a kapukat csukatta be, hanem úgy mint ellenségre reájok ágyúztatott. Beállván a szigorú téli idő minden további eljárást abban hagyva, a sereg visszatért Pozsonyba. 1529-ben tehát nem jutott Esztergom a német várórség kezébe, hanem igenis 1530-ban, midőn Pál érsekkel kötött egyezés alapján Esztergom vára október havában Ferdinandnak fővezérét Roggendorftól készséggel befogadta. (Casp. Ursini Velii, De bello Pannonico. 141. 167.) 1543-ban Esztergom vára magán viselte kiállott két kemény ostroma nyomait. Azért, melyben Ferdinand 1527. novemberben, ugyancsak néhány napig, de erős ágyúztatással részesítette és azét melyet — mint már említve volt — 1532-ben Grittitől kellett szenvednie.

A keresztények összes hajóit, melyeket Esztergomnál találtak és azon hajókat is, melyeket a mieink elsüllyesztettek és a törökök az elfoglalás után kiemeltek, mind kijavították. Annyit, amennyi a várhoz elég volt, visszatartottak, a többit pedig Budára szállították, hogy ott Szolimán parancsára Dervis bég hidat csináltasson belőlök. Ez tehát az odaérkezett hajókból és a lerombolt régi hídból nyert faanyagból Buda és Pest között hidat állított össze. Az Esztergomnál elesett Zehri-már Mohammed helyett, a hajók kapudánjába Ahmed bég neveztetett ki. A ki Szinán agával együtt azt a parancsot kapta, hogy bizonyos számú ágyús hajóval és száznál több sajkával Esztergom alól vonuljon Tata felé.

Szolimán aug. 10-én, a diadalnak megünneplése napján, fényes divánt tartott, a melyben az esztergomi új hivatalok számára kinevezte a személyzetet. Nevezett ki a várba dizdárt (várparancsnokot) kethudát (lelkészt), imámot (imádkozót) és müez-zineket (imahirdetőket). Azonkívül hét szandságbégnek megparancsolta, hogy a vár őrzésére és védelmezésére maradjanak itt. Ezek voltak Szemendria, Vulcstirin, Aladsa-Hiszár, Prizrin, Pozsega, Zvornik és Szeged bégjei. Ezek szipáhijaikkal együtt itt maradtak és a külvárosban helyezkedtek el.

Augusztus 11-kén ismét diván volt.

Ekkor — mint Szinán csasz beszéli — ide is a budai kádi (bíró), nevezett ki kádinak, szantság béggé pedig a budai beglerbég. Továbbá 500 főből álló várkatonaság, 500 azab, 1000 besli, 1000 gönüllű, 500 janicsár és 1200 martalóz, a kik tulajdonképen gyaurok, de a boldogságos udvartól zsoldot kapnak, rendeltetett a vár őrizetére.“ Jovius pedig azt mondja: „Nem sokára ez után (elfoglalás után) Szolimán Esztergomot Ossainó szorgalmas férfiú gondjaira bízta. A Duna jobb oldali vidékre prédálásra a tatár scitákat küldte, akik valóban egész Székesfehérvárig nyomultak.“

Mig Esztergom alatt a táborozás történt, a padisah többször küldött ki hadosztályokat hadi műveletekre. Így július 29-kén Jahja-pasa-oglu Muhammed pasát, mint említettük volt, a Bécsből Székesfehérvár felé vonuló 4000 ember elfogására. Augusztus 3-ikán Ulama béget a tatárokkal portyázására küldte. Midőn ez a következő nap indulni akart, Szulejmán pasa személyesen a révhez ment, látta hogy az egész sereg menni akar. Kit ütött, kit szidott, de még sem tudta visszatartani őket. Végre kikiál-

tókkal kihirdettette, hogy Ulama hadosztályával senki se merjen menni a tatárokon kívül. A padisah ő felsége is meghallván ezt, újra megtiltotta, hogy a tatárokon kívül más is részt vegyen. — Ugyanezen napon, mivel valószínű volt, hogy keresztény sereg megtámadja Vác várát, Dervis bég oda küldetett.

Augusztus 9-én, tehát Esztergom feladásának napján a padisah a várbeliektől azt hallotta, hogy Ferdinand seregével Béctől innen volna, azért parancsot adott Jahja-pasa-oglu-nak, keritsen magának kalauzt és induljon Bécs felé. Továbbá megparancsolta, hogy az ágyúkat rögtön sietve rakják hajókra. Az nap az összes ágyúkat és hadiszereket mind a hajókra szállították.

Dervis bég Vácznál ellenséget nem talált, sőt egész Nógrádig is átvizsgálta a vidéket, azután Pestre ment, hogy a reábizott hidépítést foganatosítsa.

Ugyszintén embereket küldtek Visegrádhoz, hogy lássák meg, valjon könnyű szerével feladják e a várat. Ha feladják jó, ha nem adják, ahhoz képest kell cselekedni. — Ennél már előbb Anyavárat szólította fel Rusztem a megadásra, de ellenszegültek. Ekkor Kazsim béget bizta meg, hogy neki csak ennek elfoglalására legyen gondja. Ez a várat elfoglalta, a min a padisah nagyon örült és dicsérő levelet küldött neki.

Augusztus 10-én parancsot adott a padisah, hogy az anatóliai hadtest menjen az ágyúkkal Budára és onnan szállitassanak azok Székesfehérvárra. Egy része már az ágyúknak Szinán ágának vezénylete alatt hajókon Tata felé küldetett.

Hétfőn, augusztus 13-án diván volt, melyben Szolimán az ő hű szolgálait, akik Esztergom vivásánál kivált kitüntették magokat, jutalmul megajándékozta. Muhammed pasának két kaftánt, egy aranyozott kardot és két lovat, egyiket ezüstös nyereggel és arany lánczczal, másikat pompás lótakaróval küldött dicsérő levél mellett. Ahmed pasának, a ruméliai beglerbégnak egy teljesen felszerelt lovat és két kaftánt adott. Ibrahim pasának az anatóliai beglerbégnak szintén két kaftánt és egy lovat ajándékozott. Ez már eltávozott volt Esztergom alól, azért ajándékát Budán kapta meg.

A Tata felé menő török hajóhad Komárom közelében találkozott az Esztergom segítségére küldött, de Komáromnál rekedt 95 királyi hajóval és ezek közül egyet elsüllyesztett.

Végre augusztusz 16-án csütörtökön maga a szultán is Esztergom alól Tata felé eltávozott.

Esztergomnak elvesztéről az Europa szerte terjedt hangulatot leginkább visszatükrözi a pápai udvar politikai ügyvivőinek nézete, a mely diplomacziái levelezésükben nyert kifejezést.

A pápai széken III. vagyis Farnese Pál pápa ült, kivel a diplomacziái ügyek elintézésében Farnese Sándor bibornok osztozkodott. A pápának ausztriai nuncziusa, Ferdinand udvarán Veralló, V. Károly császár mellett pedig Poggio valának; mint pápai biztos De Medici működött. Ezeknek egymásközt váltott, vagy hozzájuk intézett levelezése¹⁾ élénken tárgyalta az Esztergomnál történt eseményeket és tanuskodik Esztergom elestének nyomasztó, Europa szerte tapasztalt hatásáról és annál nagyobb értékkel bir, mert saját honfitársaik felett mondják ki leleplezetlenül ítéletüket.

Ferdinand király ez időben Prágában tartózkodott ottani udvarában volt Veralló pápai nunczius is.

Már május hava 28-án, mintegy vészt jósolva, jelentette Prágából Veralló, Farnese bibornoknak, hogy Esztergomban csak 3400 olasz katona van, ezek pedig nem fognak birni az ellenségnek ellent állani. Július hó 29-én pedig tudatta ugyan onnan Poggióval, hogy 23-án a török Esztergom alatt megjelent, a szárazföld részéről azt körülfoglalta és törekedett a folyónak mentében is azt körülfoglalni. Ez azonban csak akkor sikerült neki, midőn hajóhada Visegrádról felérkezett. Akkor a sok ágyú elől kénytelen volt a mi hajóhadunk Komáromba visszavonulni. Midőn Esztergomot így minden oldalról körül övezte, szabadon kibocsátotta portyázóit. Ezeknek előfutárai Tatáig, sőt Pozsonyig nyomultak elő, pusztítván mindent ami útjokban akadt. Július 31-én szintén Prágából írta a nunczius Farnese bibornoknak, hogy Esztergom hősiei védelmezése főképp spanyol derék kapitányának tulajdonítható a kinek, már csak 1500 gyalogos áll rendelkezésére, de van elegendő élelmiszere. Augusztus 12-én pedig jelenti Farnesenek, hogy ő felsége e napon reggel örvendetes hírt nyert Esztergomból, és pedig az ott 6-án történt, hét órán át tartó rohamnak szerencsés visszaveréséről. Habár a törökök háromszor küldtek friss csapatokat, melyeket a tüzéség heves ágyúzással

¹⁾ Óváry, III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomacziái levelezései. XXXII. és 169—179. ll.

is támogatott, mégis törekvésök sikertelen maradt. Továbbá — írja ő — érkezett Prágába egy magyar, a ki a vizen át menekült, ez beszéli, hogy látta a sáncz árkokat megtelve holtakkal; míg a mieink alig szenvedtek érzékeny veszteséget. Egyidejűleg — írja továbbá a nunczius — Fülöp gróf parancsot kapott, intse a veszélyben levőket kitartásra és szállítson le a folyon új csapatokat a kimerültek felváltására; mert a csekély számú várórség nem fog képes lenni sokáig ellentállhatni; de még kevésbé lesz képes egy újboli rohamot visszaverhetni.

Ép úgy mint Bécsben, úgy Prágában a királyi udvarnál augusztus hó 12-én a legelőnyösebb hírek közt a esztergomi üggynek kedvező kimenetelét reméltették. Azonban a boldogító reményt itt is rémhírek okozta ijedelem váltotta fel. A többek közt Székesfehérvárról is érkezett augusztus hava 17-iki keltezzettel Ferdinandhoz levél, Ally Boltizsár lovaskapitánytól, mely utóbb szintén a nuncziusi levelek között nyert elhelyezést. E kapitány írja a királynak, hogy a törökök Esztergomot bevették és most már Fehérvár ellen fordulnak, melynek erősítésre van szüksége. Kéri azonban a királyt, hogy ne küldjön oly megbízhatatlan, bitang népet minők az olaszok, nehogy miattok Székesfehérvár is oly sorsra jusson, minőre Esztergom jutott. Mert ha Esztergomban nagyobb számban lettek volna német katonák, azt a török nem foglalta volna el. Ebben vétékesek egyedül az olaszok, mert mindig viszálykodtak a németekkel és oly alávalók voltak, hogy midőn Esztergomban bevonult a szultán, több mint 200 olasz törökké lett.¹⁾

Még elítélőbben nyilatkozik De Medici pápai biztos Farnese bibornokhoz augusztus hó 18-ikán kelt jelentésében.²⁾ „Esztergom vára akkor, midőn már visszavetett minden rohamot, adta meg magát és 9-én meghódolt a töröknek. Benne minden a töröké lett, kivéve a katonaságot és ennek ruházatát. Benne volt 100 ágyú és felette nagy mennyiségű hadi felszerelés, mely mind hátrahagyatott. Azonban még alig lehetett megmenteni vala-

1) „Et subito che esso Cesare giusne dentro il castello piu di 200 Italiani si fecero Turchi et battizati nella Turcharia setta.“

2) A keltezés helye hiányzik a jelentésben, de már augusztus hó 20-án ismét küldött jelentést mely Bécs mellett Enzersdorfbán van keltezve. Ebben Tatának minden csatázás nélkül történt átadását jelenti és ismét sajnálatát fejezi ki, hogy a kerékkel bíró 100 ágyúval és temérdek municzióval felszerelt Esztergom elveszett.

mennyi katonának hitét sem. Találkoztak hittagadók az 1500-at kitevő olasz, német és spanyol katonák közül egyaránt, amire az birta reá őket, mert megfosztották őket mindenüktől, nejeiktől és gyermekeiktől. Az átadásnak a vétségét a németek, a spanyolokra és olaszokra hárítják, mivel ezek bizonyos Alfieri által elkezdtek alkudozni, a ki kiment a várból és ismét visszajött. Az olaszok ezt tagadják és az egész vétséget a parancsnok várkapitányra tölják, a ki spanyol és jelenleg Pozsonyban van letartóztatva. Szorgalmasan vizsgálják a dolgot, hogy kiderítsék a valót. Elég az, hogy e hely elveszett és pedig oly időben, midőn azt senki sem gondolta volna. A mi a legnagyobb horderejű esemény.

Torniello Fülöp Komárom parancsnoka ugyanonnan auguszt. 22-én ily jelentést küldött De Medicihez: „A törökökről hallom, hogy Esztergomból történt távozásuk után 2000 embert hagytak a várban és azt igen iparkodnak megerősíteni. Esztergom és Visegrád környékén mintegy 4000 lovaszt helyeztek el.

De Medici augusztus hó 28-án Klosterneuburgban kelt levelével tudósította Farnese bibornokot az áruló katonák további sorsáról és így ír: Varkoczot,¹⁾ a királyi testőrsége lovas kapitányát küldték parancsnoknak Székesfehérvárra. Ama parancsnok és azok az olasz és spanyol kapitányok, akik Esztergom várában voltak, még le vannak tartóztatva és a pör ellenük még folyik. Nem tudom mi lesz velök. A nevezett várbeli olasz gyalogosok el lettek bocsátva és fejenként egy aranyat kaptak; a miért a németek igen elégedetlenek, mert a várat még meg lehetett volna menteni.“ Ha így az olaszok a hinárból ki is csúszlak, mégis az emlékezetben el van ítélve hűtlenségök. Ilyen elítélésben részesíti Veralló is őket Znaimban, szeptember hó 2-án kelt levelében, midőn mondja, hogy Székesfehérvár oly védelmi helyzetben van, hogy az ostromlást ki fogja birni, ha csak a parancsnokok és katonák nem olyanok, mint az esztergomiak voltak.

III. Pál papát Esztergom elvesztéről maga Váradi Pál érsek behatódiban informálta, augusztus hó 20-án kelt levelével melyből az erre vonatkozó részt egész terjedelmében átvesszük:

„Ez időben minden józanul gondolkozonak selytelme ellen, esztergomi váramat és egyházamat, azok, a kikhez legkevésbé

¹⁾ A levél „Barchochio“-nak nevezi őt.

illet, és a kiknek azt tenniök legkevésbé volt szabad, csúfos módon az ellenségnek kezébe adták át.“ Azután az érsek így folytatja levelét: „Esztergomi váramat a templommal együtt, ő felségének kívánatára neki és az ő embereinek a béke idejéig szabadon átengedtem oly módon leendő megerősítésére és megvédésére, a mint ez neki tetszik. Nem sokára azután, hogy Szentséged jóvoltából a megerősitésemért fizetendő „annata“ elengedtetett, azon törvény alapján, hogy ezen pénzt a várnak megerősítésére fordítsam, ezt egy évtizeden át cselekedtem; mivel pedig az én törekvésemhez, ezen helyet szilárd falakkal és védművekkel megerősíteni, amire úgyszólván hajlamom van: szentségednek parancsa is hozzájárult, azért a várban és a körülötte levő bástyákon a régiek megjavítására, az ujaknak az alapokból való felemelésére, amint a helynek királyi parancsnoka szükségesnek találta, a benső épületek helyrehozására és felszerelésére több mint negyvenezer ftnyi összeget áldoztam jövedelmemből, a min kívül viseltem még a temérdek kiadást annyi háborúskodás között és azokat melyek reám háramlottak s fejedelmi udvarban. Költségeimmel, a legköllyebb férfiak ítélete szerint elértem, hogy a vár bármily ellenségnek támadása elviselésére, és bármily fejedelemnek befogadására alkalmassá vált, úgy hogy mondhatom a vár belsőleg és külsőleg méltán látszott általam felépíttetnek. Őrséget bárminő fegyveres népből tehetett bele ő felsége, vár parancsnokot is ő felsége folyton saját választása szerint tartott a várban, úgy, hogy nekem soha sem kellett gondoskodnom a várőrség számáról, hogy elegendő legyen a várban, sem az élelmezés szállításáról, vagy más egyébről a mi ily helyen a legszükségesebb. Ezt az ügyet ő felsége egészen maga számára tartotta fenn, nem minden féltékenység nélkül, mert aminő idők jártak, ez ügyekbe beleavatkozhattam volna. A mint a várparancsnoktól, vagy várnagytól hallottam, ki nekem kemény és élelmes embernek látszott, a várban minden nemű élelmiszer, hadi gépek és szerszámok az erődítéshez való anyag, a leghosszabb ostromlás elviselésére összegyűjtve el vala helyezve. Örvendtem, hogy a vésteljés időben, igen kevés, vagy semmi ok sem volt templomom féltésére, főkép mivel a kegyelmes nagy Istenben bíztam, hogy e hely, mely kivált az ő tiszteletére van szentelve, az ő kegyelmével, úgy mint előbb is már néhányszor csodálatosan bármily ellenséges támadástól biztosságban és megoltalmazva fog maradni. Ime

azonban, az elbizakodott ellenség gyorsabban mint bárki vélte volna, Esztergom várát július hava 23-án ostrom alá vette, melyben körülbelül 1500 gyalogos, némely más csapaton kívül, volt elhelyezve, mely számosnak véleménye szerint elegendő őrség lett volna a helynek nagyságához képest bármely hosszadalmas ostromlás elviselésére. A legtöbb függött a várparancsnok bátorságától és szelleme nagyságától. Ez már több éven birta a parancsnokságot és mindenkiben nagyszellemű szavaival nagy reményeket keltett (a mint az rendesen a béke idejében történni szokott). Mindnyájunknak azonban az Istennek kimondhatatlan jóságába volt helyezve, azon biztos reménye, hogy hiába fogja az ellenség ezt a várat ostromolni. Hanem ó csalfa remény! ó hijába való emberi gondolatok! Hetednapján az ostromlásnak és a falak törésének a vár elfoglaltatott (majdnem tíz nap telt el a sánczok készítésével, az ágyúk elhelyezésével, és egyéb előkészülettel) mind a mellett, hogy a megelőző napon az ellenségnek támadását és rohamát melylyel a falakat szétdőlt, a mieink nem csak szilárdan kiállották, hanem nagy és nevezetes veszteségével őtet a falakról visszavetették, a mi katonáinknak bátorságát nem csekélyben növelte. A várparancsnokban lehet, hogy a csalárdság már korábban megfogamzott. Az is lehet, hogy a beállott veszély hozta azt benne létre, mert már az ostromlás kezdetétől fogva lelógó arczczal, megrettent lélekkel és kedélylyel levertnek mutatta magát. Ő a katonák parancsnokai közül néhányat, és barátait tanácskozássra maga körül gyűjtötte; néhány lázangó katonát felbújtogatott, hogy ezekkel a többieknek megmutassa a helyzetnek veszélyes voltát. Maga pedig emlegeti, hogy a várnak falai szét vannak dűlve, az ellenség retentő és a felette hatalmas; a várban mindenben hiány van, kivált a legszükségesebb tárgyakban és arra reábeszéli bizalmasait, hogy közmegegyezéssel küldöttség menjen az ellenséghez, a mely őket és a várat adja át, békét és bocsánatot kérjen, kegyelmessen és jóságosan, úgy, hogy ha a végsőre kerül a dolog élve innen távozniok lehessen. Mivel így módon sokat rábeszél, ezzel ellenben a német katonák kérték, esedeztek, ne hogy ilyesmit örökös szégyanére és gyalázatára önmaguknak és nemzetüknek tegyenek. Ők be nem látják, honnan lepte meg egyszerre ezen remegés lelküket: az előtte való napon bátran küzdöttek és az ellenség mely felette nagy veszteséget szenvedett, nem fog ezentúl egy hamar rohammal támadni; végre pedig bármit

is inkább el kell viselni, mit a várat, a kereszténység előbástyáját remegés és gyávaságból oda adni, és magokat pedig a szószegő ellenségnek odavetni, hogy barom módra megkínozza és végre levágja. A hatalmas Istenben kell reménykedni, és ha arra kerül a dolog, hogy a várnak vesznie kell, akkor vele együtt vesszen életünk is. Mivel ezzel semmire sem mentek, mert a főnököknek lelkülete már meg volt rögződve és már a zúrzárvárban, — a nélkül hogy a katonák nézetét kitudták volna — küldtek közvetítőt a táborba, az ígélet kikérésére, és az ellenségnek, a kicsinálás szerint, a víznél levő tornyot átadták. Ennek láttára, és mivel az ellenség több oldalról már a várba behatolt, a katonáknak beleegyezése az átadásba kiereszkoltatott és így az országnak legjelesebb vára és temploma gyalázatos módon, olyanoktól, a kikről azt soha feltételezni nem lehetett volna, elárultatott. Maga a zsarnok, az átadás után, nem akarta a parancsnokok tekintetét elviselni, mert az ilyen aljassággal bemocskoltak legmúltóbbak bármely kivégezésre. Ő maga, az adott ígéletet teljesen betöltötte, ámbátor a tiszték és katonák a váron kívül, néhány elbocsátottnak kivételével hadijelvényeik és fegyvereiktől megfosztattak. Vannak hitelt érdemlő férfiak a kik azt állítják, hogy a várparancsnok már kezdettől fogva barátaival egyetértve elhatározta a várnak átadását, és leveleket, melyek lövegekre voltak erősítve, hajított a táborba. E levelekkel kitanította az ellenséget arról, hogy a várnak leggyengébb része a „Sezt“ nevű víztorny és ígerte, hogy ha azt beveszi, akkor a vár magát meg fogja adni. Mind ez azonban tisztábban ki fog derülni, mert ezen gyanús dolgok és a váratlan kimenetel miatt a várparancsnok az átadás többi tényezőivel együtt tömlöczbe vetve, ki fogja mondani a valót.

Elmondtam Szentségednek a dolgot úgy a mint történt, valóban nagy szomorúsággal és könyek között, habár az érseki javaktól és jövedelmektől a várnak átadása következtében a legcsekélyebben sem fosztattam vagy rövidítettem meg, de mégis úgy tűnik fel nekem, mintha önmagam sem maradtam volna meg magamnak, mivel egyházamtól, mely nekem mindig kedvesebb volt életemnél, ily méltatlanul fosztattam meg. Ha kellett volna kimúlnom, nem lehetett volna nekem keserűbb, mint eme eseményt átélnem. Eleget szorgalmaztam esedezve Felséges királyunknál, néhány nappal az ostromlás előtt, hogy engedelmével egyházamhoz mehessek. Már akkor előre éreztem, hogy felette

keserőséges lesz további életem. Beláttam, hogy jelenlétem az egyház megőrzésére a legnagyobb biztosítékot fogja nyújtani; de a mostani kormányzás közepette ezt elérnem nem lehetett.

Most éjjel nappal, nem szűnök meg kérni ő felségét, hogy minden lehetséges összeszedett csapataival az országba jönni ne késedelmeskedjék . . . úgy hogy Esztergomnak Isten kegyelmével visszavételét még ez évben remélni lehessen. ¹⁾ Kelt Pozsonyban, 1543. augusztus 20-án. Szentségteknek alázas és hű szolgálja és káplánja Pál esztergomi érsek s. k.“

Ferdinandnak komoly szándéka volt Esztergomot Szolimánnak Magyarországból történt kivonulása után visszavenni. A mire nagy reménye volt, de azt elérnie nem sikerült. Erről ír 1543. október 18-ika fivérének V. Károly császárnak és elpanaszolja, hogy alattvalói, még a csehek sem akarnak Magyarországból harcolni. ²⁾

Ugyanily panaszszal járult a király a pozsonyi országgyűlés elé, mely október hó első napjaiban gyűlt össze. A hol elmondta, hogy már október közepén gyűjtött sereget, melyet maga akart vezetni az elvett helyek visszavívására. Mi nem volt lehetséges, mert az idegen hadak vezérei visszatértek hazájukba. A rendek ekkor javaslatba hozták, hogy a király Esztergom közelében erődött építesse. ³⁾

Mi volt annak oka, hogy a segédc csapatok nem akartak a török ellen harcolni azt igen érdekesen elmondja Stella negyedik levelében: „Midőn a törökök Székesfehérvár vivásával foglalkoztak, a mi csapataink már Pozsonynál összpontosultak. Állottak pedig azok 8000 németből, 4000 olaszból, akik Bécs környéken tartattak azért, hogy azonnal a városba felvétessenek, ha az ellenség azzal megpróbálkoznék. Cseh és morva körülbelül 20,000 volt. Ezekhez számítandó a rendes magyar és osztrák lovasság, melynek számát nem tartom többre 8000-nél. Nem lett volna nehéz — mondja ő tovább — ezekkel még az évben Székesfehérvárt és Esztergomot visszaszerezni. De ime mily rosszakarata volt az időjárásnak, annyira, mintha magok a felsőbb lények a mi kiindulásunkat akadályozni kívánták volna. Oly sok eső esett folytonosan több nap alatt, hogy táborozás-

¹⁾ Theiner, Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium I. (1198—1549.) Romae 1863. 654—656.

²⁾ Brüsseli okmánytár IX. 94.

³⁾ Magyar országgyűlési Emlékek II. 478. 500.

hoz alkalmas hely sem volt található. A viharok és záporok miatt sem sátrakat állítani, sem tábori tüzet rakni nem lehetett. Ez volt a valódi oka annak, hogy a csehek, a kik különben is csak a saját határaikat akarták védeni, nehezen mozgosítottak. Félték attól, hogyha a hídon (mely három napig készült Pozsonynál) átmennek és az szétszedetik, oda kell majd menniök, a hová akaratum ellen is vezetik őket. Népesen felkeresték tehát a királyt, és kérték őt, ne a tél közepén, a felsőbb lények ellenére vezesse őket ellenség elé. A király engedett kérelmüknek és a sereget szétmenni engedte.

Ilyen körülmények között annál maradt a dolog, a mit az országgyűlés határozott; hogy Esztergom közelében erőd építtessék. Ezzel mintegy belenyugodtak abba a tudatba: Esztergom visszavívása nem fog egyhamar megtörténni és biz az hosszú időre török kézben fog maradni.

Sajnos megtörtént!

NÉVMUTATÓ.

A.

Ahmet ruméliai beglerbég 18, 24, 25, 56, 57.

Aladsa Hiszár szantságbégje 56.

Alfieri közvetítő 60. l. még Massa.

Ali janicsárok agája 24, 45—48.

Ally Boltizsár kapitány 59.

Alvinczi János kanonok 5—8, 11.

Anotaliai beglerbég 21—24. 35, 54, 57, 1. Ibrahim pasa.

Antius Tata parancsnoka 52.

Archometes 1. Ahmet.

Arszlán, Vulestirin bégje 32, 56.

B.

Babóthi Ferencz kanonok 12.

Bajaczet szultán 53.

Bajeszid szultán fia 45.

Bakocs Tamás érsek 25.

Báli pasa, 1. Kucsuk Báli.

Baltadsi Mohammed bég 37.

Beriszló Péter hadvezér 13.

Boliai szantságbég 27, 44. 1. Dsindi Szinán.

Bonfin Antal történetíró 25.

Budai beglerbég 17, 18, 56. 1. még Kucsuk Báli és Jahjapasazade Muhammed.

Budai kapudán 12. 1. még Szinan Aga.

Buduni 1. Budai.

C.

Chesius 1. Csés.

Chrovatus 1. Horvát Bertalan.

Churrem szultánné 45.

Cotta Sancius katona 20.

Csés Balás kanonok 5, 8, 44.

D.

De Medici 58—60. 1. Medici.

Dervis szegedi bég 32, 56, 57.

Drafer Cselebi szipahi 32.

Draskovics György zágrábi püspök 12, 13.

Dselalzade Musztafa történetíró 14, 21, 29, 31, 41, 53, 54.

Dsihangir szultán fia 45.

Dsindi Szinán bég 37.

Dudich András püspök 11—13.

E.

Eszedullah ágyúöntő 54.

Esztergomi szadságbég 56.

F.

Farnese Pál pápa 1. III. Pál.

Farnese Sándor bibornok 59—60.

Fels hadvezér 30.

Ferdinand I. király 5, 12—16, 18, 25, 30, 44, 45, 55, 58, 59, 64.

Ferencz I. király 31.

Fortaler Trisztán kapitány 17, 51.

Fülöp gróf 1. Torniello.

G.

Gotta 1. Cotta.

Gritti Alajos diplomata 8, 16, 55.

Güzel Szinán 1. Szinán csasz.

Győry kapitány 20.

H.

Halis I. Ali aga.
Haszán Kodsai-ili bégje 44.
Haszán szökevény 32, 44.
Herberstein Zsigmond 25.
Horváth Bertalan 16, 19.

I. J.

Jahioglu I. Jahjapasazade.
Jahjapasazade Muhammed, budai beglerbég 17, 18, 24, 30, 32, 35, 38, 45, 56, 57.
Jahja-pasa-oglu I. Jahjapasazade.
János király 8, 14, 30, 45. I. Szápolya.
Ibrahim anatóliai beglerbég 21, 22, 45, 57.
Il miser tűzér 28, 33, 39.
Joachim márkio 47, 54.
Jovius Pál történetíró 13, 14, 15, 43, 45, 55, 56.
Istvánfi Miklós történetíró 13, 14, 20, 26, 55.

K.

Károly Ambrus érsek 31.
Károly V. császár 16, 58, 64.
Kazsim bég 57.
Khajreddin tolmács 44.
Knauz Nándor cz. püspök 25.
Kodsai-ili bégje I. Haszán.
Körmendi Mihály kanonok 5, 6—8, 11.
Kregwitz Frigyes követ 30.
Kucsuk Báli budai beglerbég 17.

L.

Lascan Márton várparancsnok 6, 9, 10, 13, 16, 17, 18, 23, 42—45, 47, 50—52.
Laszki Jeromos követ 44.
Lewnklau János 29.
Liscan, I. Lascan.
Liscan Tamás 16, 17.

M.

Malkocs oglu 37.
Marsó János kapitány 41.
Massa, v. Massai öreg közvetítő 41, 42. I. még Alfieri.
Matrici Vincze kapitány 17, 51.

Medici 17. I. De Medici.
Mehmet I. Jahjapasazade.
Mehmi aga 38.
Mihrmah szultán leánya 45.
Miklós gróf, I. Salm.
Mohammed próféta 21.
Morica család 16.
Muhammed I. Jahjapasazade.
Murád bég 20.
Münnch Ferencz 17.
Musica v. Musikus Márton I. Lascan.

N.

Nádasdi 12.
Nagy-Szoliman szultán I. Szolimán.
Nardói Elek kapitány 17, 38, 51.
Nausea püspök 39.
Nyáry kapitány 80.

O.

Oláh Miklós érsek 8, 25, 31.
Omer bég 21.
Ossainó várparancsnok 56.

P.

Pál III. pápa 11, 18, 58, 60.
Pecsevi történetíró 29.
Perényi Péter 47.
Poggio nunczius 58.
Poti Tengiz várparancsnok 32, 44.
Pozsega szantságbégje 56.
Prizrim szantságbégje 56.
Puti Tengiz, I. Poti.

R.

Rauasburg Mihály kapitány 38.
Rik Pál I. Várdai.
Roggendorf fővezér 30, 55.
Rónai Horváth 51.
Rumelia beglerbégje 18, 23, 24, 57. I. Ahmet.
Rusztsem pasa 14, 21, 31—35, 39, 44, 45, 47—49, 54, 57.

S. Sz.

Salamanca Ferencz várparancsnok 7, 9, 10, 13, 16, 28, 31, 41—44, 47, 50—52.

Salm Miklós fővezér 12, 51, 55.
Salmári Adrián 6, 7.
Sbardellati Ágoston püspök 6—8, 11.
Sbardellati András 1. Dudich.
Sbardellati Jeromos 11.
Sommerfeldi Mihály kanonok 7.
Stella János Márton ügyvéd 13, 19, 23, 31, 33, 49—52, 58, 64.
Stella Miklós Márton 13.
Stella Vilmos 13.
Szápolya 1. János király.
Szegeban basi 24, 44.
Szeged szantságbégje 56. 1. Dervis bég.
Szemendria szantságbégje 56.
Szilisztria beglerbégje 1. Zirmár.
Szinán aga hajók parancsnoka 22, 57.
Szinán bég 1. Dsindi.
Szinán csausz történetíró 13, 14, 20, 21, 28, 31, 33, 37—39, 44, 45, 48, 49, 54, 57.
Szolimán (Nagy) szultán 14, 15, 18, 19, 21, 22, 24, 35, 40, 44—46, 48, 50, 53.
Szulejman nagyvezér 22, 36, 37, 44, 45, 56.

T.

Tassó Hannibál Tata parancsnoka 52.

Tomori Pál érsek 13.
Tornielló Fülöp hadvezér 19, 59, 60.

U.

Ulama persa hadvezér 26, 51, 56, 57.
Ungnad János hadvezér 19.

V. W.

Várad Pál érsek 5—8, 12, 14, 15, 19, 30, 55, 60.
Varkocz várparancsnok 60.
Veralló nunczius 58, 60.
Verancsics Antal érsek 12, 19.
Wernher György 31.
Vierthaler 1. Fortader.
Vitellius Sándor hadvezér 15, 17.
Vitéz János érsek 25.
Vlamen 1. Ulama.
Wratislaw követ 39.
Vulcstirin szantságbég 32, 56. 1. Arslán.

Z.

Zehr-i-már 1. Zirmár.
Zirmár Mohamed 38, 56.
Zvornik szantságbégje 56.
Zsibrik 12.

